

Algimantas Valantiejus

Dvi istorinio aiškinimo alternatyvos: Miroslavo Hrocho ir Czesława Miłoszo tezės

Santrauka

XIX a. paskutiniojo ketvirčio socialinių ir kultūros procesų Lietuvoje interpretavimas duoda pagrindo teigti, kad sociologiniu požiūriu tautinio identiteto simbolinis konstravimas buvo sudėtinis reiškinys, susidedęs iš įvairių, vienas kitą papildančių, o kartais netgi prieštaringų, komponentų. Straipsnio autorius siekė keletą tikslų: 1) pasitelkus esamus istorinio aiškinimo ar literatūrinės įžvalgos pavyzdžius, svarstyti specifinių socialinių ir kultūros veiksmų sutapimą ankstyvuoju lietuvių tautinio sąjūdžio laikotarpiu; 2) aptarti santykį tarp kalbos veiksnio ir praktinio veiksmo, išnagrinėti lingvistinio identiteto raidos socialines priežastis; 3) tikslinti žodžių, vartojamų skirtinguose istorinio aiškinimo pavyzdžiuose, reikšmes. Šie trys aspektai vienas kitą papildė: straipsnyje nėra dalykų, kurių nebūtų aptikę ir įvardiję istorikai ir sociologai. Čia bandoma nauju žvilgsniu pažvelgti į turimus faktus pakartotinai interpretuojant aptariamo istorinio laiko socialinio veiksmo priežastis.

Tad būtų gerai, jei kiekvienas kiek galima labiau pasistengtų susidaryti aiškų požiūrį į idėjas, kurias rengiasi svarstyti, numesdamas nuo jų visą tą žodžių rūbą ir naštą, kuri gerokai užtemdo vertinimą ir išblaško dėmesį.

George Berkeley

Išvadas

Identiteto samprata yra viena problemiškesniųjų socialinės srities mokslų sąvokų.¹ Negana to, šioji samprata įvardija sudėtingą santykį tarp *idealiųjų* (atsitiktinių, laisvai pasirenkamų, tikimybinio pobūdžio) istorijos veiksmų ir *socialinių* (struktūrinių) tikrovės sąlygų. Istorinis veiksmas turi dvi puses, kurių sąveikos analizė padeda geriau suprasti išgyventą, konkretų žmonių istorinį patyrimą. „Realūs“ istorijos įvykiai ir mokslininko vaizduotė sudaro nepertraukiamą visumą: perskaityti istorijos ženklai suteikia formą šiam patyrimui, tam tikrą simbolinę aiškinimo struktūrą, grindžiamą ir atitinkama

priežastingumo samprata. Kaip rodo pateikiamo straipsnio pavadinimas, čia bus siekiama išnagrinėti dviejų alternatyvių istorinio aiškinimo formų argumentus ir jais grindžiamų faktų interpretavimą. Čekų sociologo Miroslavo Hrocho lyginamoji XIX a. Rytų, Vidurio ir Šiaurės Europos tautų formavimosi analizė grindžiama tam tikrų, visų pirma ekonominių, socialinių ir kultūros veiksmų istoriniu sutapimu. Paties M. Hrocho teigimu, šiuolaikinis istorikas vargu ar gali perimti plačiai paplitusius teiginius, kad tokį sudėtingą socialinį procesą kaip moderniosios tautos susiformavimą galėjo paprasčiausiai sukurti

“Subjekto valia”, tautiškumo idėja ar jos diegimas pasitelkiant švietimo veiksnis. Žmonių nežadino ir “tautos dvasia”: “Priešingai negu subjektyvistinė tautos kaip tautinės savimonės, nacionalizmo, tautinės valios ir dvasinių jėgų raidos koncepcija, mes postuluoju tautos kaip sudedamosios socialinės istorinės realybės koncepciją. <...> Specifinis analizės tikslas yra tautinio sąjūdžio, įvardijamo kaip procesas, priežasties-padarinio ryšių interpretavimas, bendrųjų požymių ir socialinių determinančių tyrimas.” (Hroch 1985: 3; 19) Kita istorinio pasakojimo tezė kyla iš specifinio Czesławo Miłoszo teiginio apie tam tikrus emocines priklausomybės ryšius, ypatingą lietuvių polinkį kalbai ir beveik stebuklingą istorinio veiksmo šuolį, kuris leido atstatyti sutrupėjusius realybės fragmentus (Miłosz 1995: 43-44). Šią Czesławo Miłoszo tezę savitai plėtoja britų antropologas Scottas Spire’as, teigdamas, 1) jog kalbos vaidmuo formuojantis lietuvių tautiniam sąjūdžiui buvo svarbesnis palyginti su gretimomis visuomenėmis ir 2) kad bet kuri kalba turi tam tikrą būdingą savybę, kurios negalima tapatinti tik su kalbiniais požymiais. (Spire 1999).²

Negalima neįžvelgti, jog sociologinė kalbos poveikio, *kalbos vaidmens* istorijoje problema, nusakanti visą lietuvių tautinio identiteto formavimosi raidą, egzistuoja per visą Lietuvos kultūros istoriją. Lingvistinės tautinės savivokos šaknys - tariamai neginčytina *objektyvioji* istorija: ji buvo ir yra tokia natūrali ir savaime suprantama, kad niekam nekelia abejonių. Šiandieną Lietuvoje būtų sunku surasti asmenį, kuris suabejotų kalbos vaidmeniu konstruojant kolektyvinį lietuvių identitetą.³ Tokie įsitikinimai ar įsitikrinimai iš dalies formuoja ir dabartinio *tautinio identiteto* kontūrus.

Galima sakyti, jog ir empiriškai grindžiama intelektualinė ar profesionalioji nacionalizmo supratimo ir aiškinimo tradicija yra grindžiama

teze, jog per paskutinį XIX a. ketvirtį Lietuvos visuomenė išgyveno tautinio-lingvistinio “pabudimo” jausmą. Istorinė analizė pasitelkia ne vieną prielaidą, susijusią su lietuvių identiteto ir nacionalizmo ideologijos samprata, kuri iš esmės pagrįsta *savaime suprantama* kalbos vaidmens prielaida. Šį aspektą perteikia aiškūs arba numanomi mokslinės retorikos teiginiai. Taip atsitinka dėl to, kad šie teiginiai neretai pateikiami ne kaip hipotezės, bet kaip pamatinės prielaidos. Pavyzdžiui: “Valstiečiams katalikų tikėjimas ir kalba buvo *įgimtos dvasinės vertybės* (išskirta cituojant)” (Vidmantas 1996: 96).⁴

Be abejo, į šią klausimą labai sunku atsakyti, tačiau, bent jau pradžioje, svarbu išnagrinėti socialinio kalbinės formos turinio raidą, apsiriboti “kalbos” ir kitų kultūros, socialinių ir ekonominių veiksmų istorinės sąveikos aptarimu. Nereikėtų pamiršti, kad būtent šioji sąveika gimdė simbolines, socialines, o kartu ir ideologines, kalbos reikšmes. Taigi į istorinio pasakojimo tekstą įspraudžiant *išankstinę* ir *savaime suprantamą* “kalbos” sociolingvistinę struktūrą daroma bent jau metodologinė klaida. Akivaizdu, kad nusakius paminėtas prielaidas, “natūralu” kalbėti apie “kalbinį prabudimą” Rytų ir Vidurio Europos tautų prisikėlimo laikotarpiu. Gali būti ir šitaip, tačiau pastarąjį teiginį labai lengva padaryti *esencializmo* teze. Dėl šių priežasčių šiame straipsnyje bandoma įrodinėti, kad pakankamai dinamiškas aptariamojo istorijos tarpsnio socialinės sąveikos kontekstas ir konfliktiniai socialinių grupių santykiai kaip tik ir nulėmė simbolinį kalbos įteisinimą.

Esencializmo problema

Yra keletas priežasčių, dėl kurių turėtume skeptiškai žvelgti į vyraujančią nuostatą, pabrėžiančią lemiamą kalbos vaidmenį

konstruojant ankstyvąją lietuvių tautinį sąjūdį. Pirma, nepakanka postuliuoti, kad būtų glaudžios koreliacijos tarp kalbos ir emocinės-socialinės valstiečių jausenos. Kalbinių motyvų susietumas su „tautiškumu“ nėra visiškai akivaizdus ir pagrįstas faktas. Neaišku, ar kalbama apie vadinamąją „igimtą“ kalbos idėją, tam tikrą prigimtą priežastį, kuri ir skatino rūpintis lietuvių kalba, nepaisant to, ką žmonės iš tikrųjų galvojo apie savo „kalbą“. Antra, siekiant nusakyti glaudžią koreliaciją tarp kalbos ir tautiškumo, anksčiau paminėtų vertybių (religijos ir kalbos) turinys yra susiejamas su *esencializmo* prielaidomis. Apgailestauti visų pirma reikėtų, kad tokios koreliacijos nekritiškai pripažįsta, kad tarsi nėra kitų galimybių, kurios leistų kalbėti apie kitokią tikėtiną istorijos scenarijų.⁵

Kalbos svarbą pabrėžia ir kai kurie naujausi bandymai susieti identiteto analizę su idėja, kuri perteikia itin gilaus ir savito lietuvių kalbos jausmo svarbą formuojantis sąjūdžiui. Scotto Spire'o straipsnyje apie ankstyvąją lietuvių nacionalizmą pagrįstai teigiama, kad lietuvių sąjūdis turi specifinių lingvistinių bruožų (Spire 1999). Scottas Spire'as metodiškai plėtoja pastarąjį argumentą, bandydamas parodyti 1) ypatingą dėmesį lietuvių kalbai ir 2) savybes ar kokybes, kurios priskiriamos šiai kalbai. Svarbu pažymėti, kad tai nėra tik terminologijos klausimas. Čia kalbama apie ankstyvojo *lietuvių nacionalizmo* sampratą, kuri apima specifinę savybę: nacionalizmo pradininkų nuostatą, kad „bet kuri kalba turi tam tikrą būdingą savybę, kurios negalima tapatinti tik su kalbiniais bruožais, ir kad ši savybė visapusiškai susieja kalbą tik su tam tikros grupės nariais bei atitinkamai suteikia tam tikrus privalumus jos atstovams, nepriklausomai nuo kitų socialinių kintamųjų dydžių.“ (Spire 1999: 486-487) Pridurtina, kad šita idėja iš principo grindžiama plačiai žinoma Czesławo Miłoszo teze,

teigiančia, jog „sunku įsivaizduoti didesnę meilę kalbai negu lietuvių meilė“ (Spire 1999: 486).

Emocinė kalbos reikšmė

Kaip minėta anksčiau, tai nėra nauja idėja. Tačiau nors ir kyla pagunda (turint galvoje aptariamą kontekstą) manyti, lietuvių nacionalizmas kilo iš tam tikrų kalbinių sentimentų, socialinis simbolinių reikšmių formavimosi procesas galėjo būti daug sudėtingesnis. Pirmoji svarstyтина prielaida: istorinė identiteto raida yra visiškai naujos sociolingvistinės tradicijos, grindžiamos anonimiškais ir gana abstrakčiais kalbinio bendravimo simboliais, laipsniškas *išradimas*.

Galima teigti, kad kalba nebuvo itin ryški aptiamojo tarpsnio istorinės aplinkos dalis. Socialine prasme ji buvo aptikta ne *prieš tai*, bet išrasta jau *po to*. Sociologiniu požiūriu, kalba buvo tik *atsitiktinai* (kaip įvairių – palankių ir nepalankių – socialinės raidos veiksnių istorinis sutapimas) susijusi su nacionalizmu. Toliau bandysiu pagrįsti, jog svarbiausiems lietuvių nacionalizmo sąjūdžio ideologams, „Varpo“ periodo inteligentams, ne tik ir ne tiek rūpėjo kalbos klausimai, kiek socialinio pobūdžio problemos. Atkreipčiau dėmesį ir į istorikų statistinę analizę: „Iš karto reikėtų pasakyti, kad kalbos klausimams „Varpe“ vis dėlto skirta ne per daugiausia vietos. Keletą metų (1890, 1891, 1895 ir 1889 m.) šios tematikos medžiagos leidinyje beveik visai nebuvo. 1889 ir 1899 m. – ji užėmė vos puslapį, o nuo 1900 m. – po keletą puslapių“ (Vėbra 1992: 168).

Tai, žinoma, nereiškia, kad kalba neįgijo naujų reikšmių ar socialinių atspalvių. Pati nacionalizmo *ideologija* iš esmės perėmė naujai besiformuojančios kalbos reikšmes. Pasitelkdami kalbos simbolius tam tikri *aktyvūs* socialiniai sluoksniai konstravo savo „bendrąją kilmę“. Būtent šia prasme kalbos simbolių raida

“greitino” istorijos ratą. Nepaisant to, čia formuluojamas klausimas yra kitoks: *kaip ir kodėl vyko socialinio konstravimo procesai?* Kalbos simbolių raida susijusi su tam tikro socialinio sluoksnio, lietuvių inteligentijos, kuri “sužadino” stiprius lojalumo ir solidarumo jausmus, pasitelkdama “kalbinį pagrindą”, nepaprastai aktyviomis pastangomis. Kaip tik šiuo aspektu kalba vaidino svarbų vaidmenį formuodama kontekstą, kuris pereinau į laikotarpį padėjo žmonėms įsisąmoninti tiek savo idealus, tiek interesus ieškant naujojo istorijos jausmo ir naujų pasirinkimo galimybių.⁶

Emocinė kalbos reikšmė negali būti visiškai susiaurinama kaip istoriniu požiūriu neadekvatus veiksnys. Problema išryškėja tada, kai bandome apibrėžti kitus “tautiškumo” komponentus ir įvardinti specifinius “nacionalistinius” motyvus. Jeigu pritaikome anksčiau paminėtas sąvokas ir kitiems *savitiems* tradicinės kultūros aspektams, kalbinį identiteto santykį tenka pertvarkyti: svarbu atsižvelgti į įvairius, socialinės aplinkos požiūriu prieštarigus, aspektus. Manychiau, kad šios teorinės istorinės raidos galimybės nėra nuodugniau svarstomos.

Ar nepasiduodama pagundai lengvai paklusti anksčiau paminėtai *europocentrizmo* nuostatai, kurią įžvalgiai nurodė Benedictas Andersonas (žr. 4 išnašą)? Šiuo požiūriu verta dėmesio istorinė inteligentų ir kalbos santykio problema Vidurio ir Rytų Europoje:

Pagrindinė inteligentų veikla yra kalbos vartojimas ir kontrolė, ir Vidurio bei Rytų Europoje jie beveik įgijo monopolį. Jie ne tik tiesiogiai išitraukė į interpretavimą ir vertinimą, bet, formuodami naujas nacionalines kalbas ir pertvarkydami tautinę bendruomenę, jie įgijo neturintį analogų autoritetą ir prestižą. Jie nebeturėjo per prievartą legitimuoti

dinastinės ar bažnytinės valdžios, todėl buvo nesuvaržyti ir galėjo rūpintis moralinėmis nuostatomis, apibrėždami ateitį bei praeitį ir kurdami pasaulį, pasitelkę savo valdomą kalbą. (Schöpflin 1997: 109)

Ne visada paprasta suvokti skirtingų socialinių ir kultūros veiksnių istorinį dialogą. Anthony Smithas savo knygoje, skirtose nacionalizmo analizei, aiškiai pabrėžia sociologinio požiūrio svarbą: nacionalizmas yra tiek ideologija, tiek sąjūdis.⁷ Pripažindami, kad nacionalizmo sąvoka turi būti ne ideologinė, bet sociologinė ir sudėtinė, privalome įvardinti ir kitus veiksnys, susijusius ne tik su kalbiniais sentimentais. Ne mažiau dramatiška, pavyzdžiui, buvo ekonominių motyvų – kad ir nenuosekliai taikomų – plėtra formuojantis identitetui. Ir iš tikrųjų daugelis sąjūdžio pradininkų, kuriuos galima priskirti ekonominių nacionalistų grupei, buvo įsitikinę, kad bendruomeninį tikslą galima įgyvendinti tik kontroliuojant ekonominį veiksmą ir praktiškai pertvarkant tikrovę.

Apibendrinant būtų galima pasakyti, jog, pasirinkdami ir pabrėždami vieną, kad ir svarbią, teorinę prielaidą, kartu išleidžiame iš akių tam tikrus, iš pirmo žvilgsnio galbūt ir nelabai reikšmingus, veiksnys, šitaip susiaurindami ar visiškai sunaikindami reiškinių sudėtingumą kitų veiksnių sąskaita. Sudėtingesnis dalykas, kaip istoriškai patikrinti *ideologinių* ir *socialinių* veiksnių sąveiką, neapsiribojant vienintelio skiriamąjo požymio išplėtojimu.

Turint galvoje aptariamus tikslus verta pažymėti: jei vadinamosios “įgimtos” savybės ar vertybės išryškina tik abstraktaus lygmens kontūrus, tai ir lietuvių kalbos *kokybiškumo* ar *unikalumo* samprata pateikia tik teorinę problemą, pagrįstą analogiškais teiginiais apie pasirinkto socialinio veiksmo “natūralumą”.

Svarbu paaiškinti, kokių reikėjo specifinių sąlygų, kad būtų galima sukurti realią tokių *pirminių ryšių* galią. Negalima tenkintis prielaida, kad tokie ryšiai egzistavo “nuo seno”.

Be to, kitas sveiku protu grindžiamas teiginys, jog kalba atliko socialinę bendravimo priemonės funkciją, negali būti tiesiogiai siejamas su kalbinio identiteto forma. Nėra pakankamai pagrįsta teigti, jog esamas socialinis solidarumas tiesiogiai išplaukia iš kalbinio bendravimo; itin saviti “emocinės priklausomybės” jausmai įvairuoja platesniame socialiniame kontekste. Dėl šios priežasties svarbu įtraukti kitus veiksnus, susijusius su religija, gyvenimo būdu, praktiniais įvairių socialinių grupių veiksmams, socialinių sluoksnių sąveika ir potencialių konfliktų prielaidomis. Šią išvadą verta susieti su istorinio naujumo ir tradicijos santykio aptarimu.

Labiau pagrįsta būtų išnagrinėti ryšį tarp šių modernųjų veiksmų ir įtakingų ikimodernųjų ryšių, simbolių, tradicijų, mitų ir atminties formų, kurios suformavo besikeičiančių etninių bendruomenių bei tautų požiūrius ir veiksmus. (Smith 1999: 332)

Laikydami nuomonės, kad santykiškai turininga (veikiau politinio, bet ne socialinio-bendruomeninio veiksmo požiūriu!) istorijos tradicija ir unikali kalba savaime nulemia istorijos kryptį, kartu užgožiame kai kurias problemiškas istorijos akimirkas, kurios retrospektyviai patikslina užmirštas socialinio veiksmo prielaidas ir kultūrinio pasirinkimo galimybes. Vadinasi, reikėtų išryškinti sociologinius aptariamojo klausimo aspektus: *kodėl lietuvių tautinis sąjūdis susiformavo vėliau negu latvių ir estų sąjūdžiai*.⁸

Atsižvelgiant į tai, kad XIX a. paskutiniojo ketvirčio lietuvių tautinio identiteto raida atskleidžia būdingus – “vėluojančio tipo” ir

“pagreitinotos istorijos” – požymius, pirmiausia reikėtų išnagrinėti *konfliktišką* socialinės aplinkos pobūdį ir paslankias identiteto ribas formuojantis ankstyvajam ideologiniam ir socialiniam sąjūdžiui. Jeigu pavyktų nustatyti istorines socialinio konflikto prielaidas, tai padėtų praplėsti esminius identiteto raidos ir kitų kultūros bei socialinių veiksnių sąveikos aspektus.⁹

Identiteto raida

XIX a. pabaigoje *lietuvių bendruomenės* sąvoka (turint mintyse lingvistinį bendrumą) įvardijo tam tikrus fragmentiškus ir socialiniu požiūriu paviršutiniškus priklausomybės ryšius. Nedidelius ir koncentriškus socialinius vienetų (kaimo parapijas) jungė žymiai platesni ir gilesni religinės priklausomybės ryšiai. Tačiau svarbu prisiminti, kad skirtumas tarp kalbinės ir religinės valstiečių sąmonės yra gana dirbtinė konstrukcija, atliepanti mūsų pačių tikrovės sąvokas: kalbiniai ryšiai aptariamuoju laikotarpiu buvo nepertraukiamai susiję su religija; absoliučiai didžioji dalis ano meto rašytinių tekstų (pvz., maldaknygės) buvo “šventi” ne tik tiesiogine prasme, bet ir socialine-simboline prasme, - kaip liudija istorijos faktai, pasikėsinti į juos tolygu pasikėsinti į pačią tikrovės sampratą.

Dar kartą pabrėžtina: vargu ar būtų galima teigti, jog kalbos vaidmuo istoriškai pertvarkant identitetą buvo menkas. Tačiau, bent jau aptariamuoju laikotarpiu, pagrindinis skiriamasis požymis yra kitas veiksnys, kuris nusako esminio socialinio konflikto perskyrą, - reakciją į carinės valdžios pastangas stiprinti ortodoksų religijos galią šiame regione. Yra vienas dėmesio vertas faktas. Tradicinės agrarinės imperijos tam tikra prasme buvo silpnos, nes, priešingai negu vėlesnės valstybės, neturėjo pakankamų priemonių, kurios leistų

ideologiškai manipuluoti žmonių sąmone. Kaip pažymėjo Ernestas Gellneris, apibūdindamas paradoksalią *agrariinių visuomenių* tipą, tradicinė despotiška valstybė buvo ganėtinai silpna: “Tradicinė valdžia gali pakeisti vieną vietininką arba vizirį kitu, truputį pakeisti mokesčių sistemą, eksproprijuoti, persekioti ar nubausti vieną kitą žmogų (kartais ir daugiau žmonių), bet jai trūksta galios, netgi sąvokų, kurios leistų paveikti visą socialinę struktūrą.” (Gellner 1981: 760)

Carinė valdžia pasirinko veiksmingiausią centralizavimo ir uniflikavimo būdą, tinkamą plačios apimties agrarinei visuomenei, t.y. ortodoksų religiją, šitaip sužadindama stiprius religinius ir lingvistinius konfliktus. Tad, tiksliai kalbant, reikėtų pabrėžti, kad ne tik iki *sekuliarizuoto* sąjūdžio pradžios (*Aušros- Varpo* laikotarpis), bet ir iki platesnių socialinių sluoksnių įsitraukimo į socialinius-ekonominius procesus XX a. pradžioje, Lietuvoje aptinkamas gilus religinis-lingvistinis konfliktas (dažnai tapatinamas, kaip jau minėta, su nacionalinio ar tautinio išsivadavimo judėjimu), kuris, žinoma, spartino ir sekuliarizuoto sąjūdžio - nacionalizmo – istorinę raidą. Tikslinant ir sisteminant *socialinio identiteto* raidos tarpsnius į pagalbą naudinga pasitelkti tinkamus periodizavimo kriterijus, ypač susijusius su kiekybiniu tautinio aktyvumo išaugimu, paskatų, kylančių iš tautinės agitacijos, *socialiniu poveikiu*. Uždavinys kiek palengvėtų, jei pasirinktume aiškius kriterijus, kuriuos siūlo Mirosłavo Hrocho tezė:

Turint galvoje periodizavimo tikslus, pagrindinė problema yra atrasti tinkamą kriterijų. Nustatant tautinio sąjūdžio periodus, galima taikyti keletą skirtingų kriterijų, pagal tai, ar norime įvertinti bendrąją socialinę tautinės agitacijos paplitimą, įvardinti tautinio sąjūdžio vaidmenį istorinėje raidoje ar analizuoti

jo socialines prielaidas. Visais šiais atvejais atskaitos taškas pasirenkant periodizavimo kriterijų yra tautinio sąjūdžio santykis su bendrąja visuomenės persitvarkymo raida. Lemiamą vaidmenį čia vaidina pamatinis skirtumas tarp dviejų tautinio sąjūdžio tarpsnių: 1) kovos prieš absoliutizmą, buržuazinės socialinės revoliucijos ir kapitalizmo raidos laikotarpis; 2) laikotarpis po kapitalizmo pergalės, kuris sutampa su darbininkų klasės sąjūdžio susiformavimu.

Visa tai tikriausiai galima užbaigti trečiuoju dideliu tarpsniu, t.y. visa apimančia integracija ir žiniasklaidos poveikiu, kuris prasidėjo maždaug nuo I pas. karo pabaigos.

Kertinį periodizavimo kriterijų galima naudingai papildyti kriterijumi, tiesiogiai atliepiančiu vidinį persitvarkymą, kuris vyko formuojantis moderniai tautai. Tauta yra plati socialinė grupė, kurią įvardija įvairiųjų santykių tipų derinys; tai grupė, turinti savo istorines šaknis; tai – grupė, susijusi su atitinkama istorine kilme, su žmonėmis, kurie tik laipsniškai įgijo tautinę savimonę veikiant objektyvioms aplinkybėms. Taigi kitas kriterijus, sietinas su nedidelių tautų tautinio sąjūdžio periodizavimu, – kiekybinis tautinio aktyvumo išaugimas, paskatų, kylančių iš tautinės agitacijos, socialinis poveikis. Akivaizdu, kad šio tautinio aktyvumo išaugimo kriterijaus negalima atskirti nuo kai kurių kitų kriterijų – visų pirma nuo tautinės programos raidos, tautinės agitacijos formų, besiformuojančios tautinės kultūros ir t.t. (Hroch 1985: 22)

Iš karto reikia pasakyti, kad kai kuriuos Lietuvos tautinio sąjūdžio ypatumus nulėmė esamos socialinės struktūros specifika. Pirma, XIX a. paskutiniųjų dešimtmečių sąjūdis Lietuvoje buvo susijęs su atsaku į *išoriškus* plačios apimties religinio pobūdžio konfliktus. Antra, dėl lėto santykių tarp kaimo ir miesto ir apskritai ekonominių lūkesčių intensyvėjimo

tautinis sąjūdis neturėjo atramos socialiniuose miesto buržuazijos sluoksniuose. M. Hrochas atkreipia dėmesį į tai, jog Lietuva, kaip ir Bohemija, turėjo savo patriotinius mokytojus kaip tautinį tipą, tačiau tai nebuvo svarbus veiksnys turint galvoje tautinio sąjūdžio sudėtį. Įdomus faktas yra didelis laisvųjų profesijų, ypač gydytojų, atstovų skaičius. Tai yra ypatinga lietuvių tautinio sąjūdžio savybė. Kadangi nebūta lietuvių buržuazijos, amatininkų ir prekybininkų skaičiaus dydis irgi kelia nusistebėjimą. Prekybininkų skaičiaus išaugimas 1890 m. (lyginant su ankstesniu periodu) rodo, kad tautinio sąjūdžio pradininkų agitavimas skverbti į miestus buvo veiksmingas. (Hroch 1985: 86-97) Trečia, ideologinę nacionalizmo formą pagrindė labai aktyvi, tikslingai projektuojanti savo vietą istorijoje inteligentijos veikla. Inteligentija itin jautriai reagavo į socialinius-teritorinius suvaržymus: "Taspat atsitiko, kad buvo uždrausta svietiškaai inteligencijai jieškoti duonos namieje, už draugus tarnauti saviškiems; ir šis dalykas labai blogai atsiliepė ant lietuvių gyvenimo." (Adomaitis-Šernas 1890a: 18)

Inteligentija kaip tarpininkas tarp istorinės užmaršties ir įsivaizduojamos ateities, ištrūkusi iš istorinės rutinos ir pasirinkusi dar nesamą tikrovę, buvo linkusi užmiršti savo dabartį, "amnezijos" akimirksnyje pakartotinai išrasdama istorinę praeitį. Lemiamą lietuvių nacionalizmo tarpsnį formavo, viena vertus, išoriškas religinis konfliktas, kita vertus, sekuliarizuotas socialinis ir tautinis sąjūdis. Kadangi kalba ir religija buvo itin glaudžiai susiję veiksniai, tautinis sąjūdis subrendo vykstant esminėms permainoms, potencialaus varžymosi tarp "kalbos" ir "religijos" laikotarpiu, - emocinio žmonių priklausomumo ryšiai, turint galvoje statiską socialinę aplinką, vertintini kaip santykiškai atspari socialinė tikrovė, kurią pagrįstai gali paaiškinti ne tik ir

ne tiek kultūros simbolių, bet socialinio solidarumo analizė.¹⁰ Svarbus dalykas yra tas, kad moderniosios Lietuvos istorijos pradiniam tarpsnyje aptinkami glaudžiai tarp savęs susiję trilyčiai santykiai tarp religijos, kalbos ir nacionalizmo. Būtų galima pasakyti, kad religija (visų pirma dėl santykiško visuomenės stabilumo, kaimiško gyvenimo būdo tolydumo, socialinės sklaidos stygiaus) iš arti prižiūrėjo pasaulietinę tikrovę, nustatydama griežtus hierarchiškus priklausomybės ryšius ir neišleisdama iš savo artimo žiūros lauko anonimiškų moderniosios istorijos aspektų. Kitaip sakant, religija tarsi apglėbė ir sugėrė į save visą pasaulietinės kultūros raišką. Tai buvo laikinas kultūros santykių "pakaitas": Miroslavas Hrochas bemaž tapatų santykį tarp religijos ir kultūros kalbamojo laikotarpio Lietuvoje pagrįstai įvardija kaip istorinį anachronizmą. Nepaprastai paveikų religijos vaidmenį galima aiškinti kaip "laikiną kultūros santykių, kurie patys savaime negali visapusiškai subręsti dėl valdžios persekiojimų, "pakaitą". Anksčiau minėto vėlavimo laiko požiūriu toks religijos vaidmuo buvo, žinoma, anachronizmas tuo laikotarpiu, kai formavosi ir plėtėsi organizuotas darbininkų klasės judėjimas ne tik Vakarų ir Centrinėje Europoje, bet ir Rusijoje bei Lenkijoje. (Hroch 1995: 96)

Būtina pridurti, kad pastarąjį aspektą pabrėžia ir lingvistinė aptariamojo periodo analizė. Pranas Kniūkšta pažymi, kad lietuvių literatūrinės kalbos formavimasis buvo susijęs su pastangomis lituanizuoti religinę kalbą. "Pataisytas maldas žmonės ne iš karto priėmė, įsivaizdavo jas lyg ir nebe šventas." (Kniūkšta 1996: 336) Šis aspektas leistų teigti, kad, kalbos vartojimas Lietuvoje ir emociniai žmonių motyvai buvo susiję su konservatyviu gyvenimo būdu, pagrįstu ilgalaikiais kartų bendravimo įpročiais. Nepaisant *kalbinių skirtumų* tarp lietuvių ir lenkų, didžioji dalis gyventojų nejautė

gilesnės antipatijos vidiniams asimiliacijos procesams. Lietuvių kalba akivaizdžiai ignoruojama didžiąją XIX a. dalį:

Lietuvių kalbos niekinimas visur – ir dvare, ir bažnyčioje, ir mokykloje – veikė valstiečių psichiką. Jie ėmė savo gimtosios kalbos gėdytis, vengė viešose vietose ją kalbėti. Kuris pajėgė, stengėsi su savo vaikais kalbėti nelietuviškai, kad jie nebūtų niekinami. (Zinkevičius 1990: 81)

Čia reikėtų prisiminti, kad ir *Aušros* leidėjai pabrėždavo, jog “<...> Lietuvos dvasė per tiek szimtū metų neprieteliszka ranka gesita szendien didei sunykus! Vislab, kas buvo lietuviszka, per ilgus metus buvo rupinama izsnaikinti, izs szakniu izsrauti! Jei dar nepasisekė musu mylimą ir puikią kalbą drauge mums su liežuviu izsplėszti, tai pasisekė piktžoliu sėklas visūse Lietuvos kampūse izsbarstyti, o tos nenaudėlės žiurėk, kaip izsbujojo!.. Girdime, Žemaitijoje ir Prūsūse prasti žmonelės gėdyjasi tułame kampe savo gražią ir seną kalbą vartoti, o łamdo ir łaužo savo liežuvį lenkiszškai ir vokiszškai posmūdami...” (Redakcija “Auszros” 1883: 90)

Paskirų individų asimiliacijos procesas vyko sklandžiai ir tolygiai, kadangi visuomenėje vyravo religinės priklausomybės nuostatos, kurios buvo laikomos įprasta ir natūralia elgesio forma.¹¹ Žinoma, būta individualių išimčių, bet daugumoje atvejų talentingi asmenys asimiliaciją pasirinkdavo darydami individualią karjerą. Nors būta pavienių asmenybių, kurios pasišventė romantiniams “senosios lietuvių tautos” idealams (kaip, pvz., Daukantas), tačiau tikrovėje romantinius vaizdinius užgožė stiprėjanti asimiliacija, paskirų asmenybių pragmatiškas veržlumas ir galimybė pasiekti aukštesnę padėtį horizontaliai sluoksniuotoje visuomenėje, bandant išeiti už *socialinio-etninio* statuso ribų.

Vienintelis daugiau ar mažiau tikėtinas platesnės apimties socialumo požymis buvo religinio komponento išryškinimas. Tai leidžia geriau suprasti didesnę ar mažesnę asimiliacijos su lenkų (mažąjoje Lietuvoje – vokiečių) kultūra savanoriškumą. Dar kartą pažymėtina, jog *kolektyvinio* identiteto, grindžiamo kalba, jausenai stigo savarankiškų emocinių motyvų. Taigi, kaip ne kartą sakyta, kelia abejonių šiuolaikinės tezės apie kalbos svarbą aptariamuoju laikotarpiu pagrįstumas.

Nenuostabu, kad naujosios kartos inteligentų ideologinės pastangos sustiprinti kalbos vertę ir nutiesti tiltą tarp keleto intelektualų ir gyventojų daugumos dažnai būdavo nesėkmingos. Netiesa būtų sakyti, jog kaimo gyventojai nevertino lietuvių kalbos, tačiau santykis su kalba visų pirma buvo “šventas”, religinio pobūdžio santykis. Kaip tik dėl šios priežasties valstiečiai nebuvo linkę paisyti *abstrakčios (anonimiškos) ir pasaulietinės* nacionalizmo idėjos. Netgi XX a. pradžioje šioji idėja, išskyrus ūkinius ir praktinius periodinių laikraščių aspektus (kuriuos sumaniai pasitelkdavo, pvz., “Varpo” leidėjai), paprastam žmogui, nesuvokiančiam abstrakčios tautinės ideologijos principų, turėjo būti gana svetima. Kitaip tariant, svarstytinas klausimas, ką valstietis suvokė kaip įprastą, kasdienę realybę, o ką laikė tik *fikcija*. “Dar ilgai XX a. pradžioje valstiečio pirkioje buvo galima matyti tris tradicines knygas: maldaknygę, sapnininką, kalendorių.” (Vėbra 1992: 163)¹²

Esminė problema, su kuria susidūrė etninė visuomenė, t.y. valstietija, buvo ta, kaip išsaugoti religijos simbolius ir gyvenimo būdą (dar prieš įvykstant socialinio, bet ne “tautinio”, konflikto postūmiams). Visa tai leidžia nė kiek neperdedant teigti, kad besiformuojantis nacionalizmo sąjūdis palaipsniui perrašė ir pritaikė tradicinius kultūros elementus, kurie čia nusakyti kaip nepertraukiamų ryšių tarp

religijos ir kalbos visuma. Tačiau tai savo ruožtu rodo, kad sekuliarizuota socialinė perspektyva buvo naujai besiformuojantis ir itin svarbus istorinis reiškinys. Tai buvo kryptis, formuojanti visiškai naujus socialinius, ideologinius ir politinius tikslus. Senosios intelektualinės tradicijos nuosmukis kartu buvo ir naujojo socialinės sklaidos proceso pradžia. Pridurtina, jog šioji raida iš esmės nulėmė konformistinės intelektualinės tradicijos nuosmukį.

Kaip jau minėta, kalbinės raidos aspektai tiesiogiai susiję su vertybių perkainojimu, tiksliau kalbant, religinių vertybių desakralizavimu. Dėl šios priežasties kalba, veikiau romantiška lietuvių kalbos *idėja* (ypač kalbant apie pradinį tarpsnį) „Aušros“ laikotarpio inteligentams buvo nepaprastai svarbus atskaitos taškas. Tačiau kai kurie faktai rodo, kad apskritai tautinio atgimimo inteligentai, siekdami ideologinių tikslų, buvo linkę remtis tiek kalba, tiek religija. Kadangi naujieji tautinės priklausomybės ryšiai beveik nieko bendro neturėjo su senąja identiteto ir socialinio elgesio forma, kai kurie inteligentai į pirmą vietą išklėdė tam tikrus religijos aspektus. Pavyzdžiui, Vištelis aistringai bandė įrodyti ryšį tarp lietuvių kalbos ir katalikų tikėjimo, paskelbdamas, kad „Adomas ir Ieva kalbėjo lietuviškai“. Reikia pažymėti, kad šiuo atveju, be abejonės, buvo mokomasi iš Europos tautų idėjų istorijos. Tai – tema, kuri ryškiai iškilo, pvz., Anglijos istorijoje: „1559 m. būsimasis Londono vyskupas Johnas Aylmeris perėmė stebinantį Latimerio teiginį, kad Dievas turi tautybę. <...> Jis pareiškė: „Dievas yra anglas“. (Greenfeld 1992: 60)

Žinoma, inteligentų nuostatos iš esmės pakito: „kultūra“ darėsi svarbiausia vertybė, kuri leido sukurti lietuvių tautos istorizmo viziją. Ne be pagrindo *Aušros* leidimas buvo susijęs su *kultūros* sampratos plėtra. Tai labai aiškiai įvardija, pvz., Jonas Šliūpas: „Ko nemokėjo

padariti nei ciesa Rimo, nei bažniczia, tai turės padariti mokslas ir visatinas tikrasis aigis kultūros. Nei moksle nei kulturoje nėra mislitinu daigtu perskirimai, sektos; jū jie tolin žengia, jū jie viską prie vienibės traukia.“ (Basanavičius 1884: 10) Aušra svarstė lietuvių kultūros, „dvasios“ ir mitologijos problemas, kadangi, anot inteligentų, jie neužsiima ir neturėtų užsiimti politika (Stanislovo Railos formuluotė). Pirmojo „Aušros“ numerio „Priekaboje“ Jonas Basanavičius, rašydamas apie pirmtakų, Mažosios Lietuvos laikraščių leidėjų, pastangas, pažymi: „Pripažindami nuopelnus tu laiszku mes cze dabar neminesime apie juju polytikiszkas pažiuras ir nuomones. Kas del Lietuwos yra arba butu naudinga, kas wel jai galetu užkenkti, apie tai kiekvienas kitoniszkai supranta ir numano, ir už sawo darbą gali duoti atsakimą wien sawžinei sawo.“ (Basanavičius 1883: 5) Tačiau kartu reikia pripažinti, kad leidėjams ne visiškai sekėsi įtikinti pačius save, kad jie turėtų kalbėti tik apie kultūrą. Jų programa vienodai rūpinosi ir kultūra, ir socialinių reformų klausimu.

Jonas Šliūpas apibendrina, kad šio laikotarpio inteligentams labiausiai rūpėjo šie klausimai: 1) kalbos plėtojimas; 2) politinės atminties plėtojimas; 3) plačiai suprantami švietimo procesai. Atrodo, kad pastarasis klausimas pačiam J. Šliūpai yra svarbiausias, jo žodžiais tariant, tai „įpatus jeszkinis tėviniszkumo“. Plačiąja prasme švietimas įvardijamas kaip galutinės gerovės šaltinis, pripažįstant, jog tai - dalykų padėtis, dėl kurios verta kovoti. „Jie nori, kad lietuviai įgitu apszvaistą ir turtą – ramumą ir laimę.“ (Šliūpas 1884: 2) *Tėviniszkumui* pasiekti socialiniu požiūriu svarbiausi dalykai yra solidarumas, laisvė ir lygybė.

Tai, žinoma, buvo visiškai kita socialinės raidos kryptis palyginti su įprastu, rutininu rūpinimusi tradicinėmis religijos ir elgesio

vertybėmis. “Trumpai sakant, laikrasztis musu bus tik swietiszkas, ir pagal isztekliau ir pajegas musu, atgabęs žines tik isz wisatinio mokslo.” (Basanavičius 1883: 5) Jonas Šliūpas, pabrėždamas, kad pagrindinis lietuvių uždavinys – *pasidariti “tautą”*, pirmiausia siūlo plėtoti mokymo įstaigas, pradines ir aukštesniasias, neužmiršdamas pridurti, kad stokojama ir *gerų* (kaip galima spręsti iš straipsnio, *pasaulietinių, ekonominių, etnografinių*, t.y. nagrinėjančių lietuvių skirtumus nuo kitų tautų, ir pan.), grindžiamų “tikrąja kultūra”, knygų. “Bet, broliai lietuviai, nestigavokite, kad kalba jau padaro isz draugijos tautą. Kalba tai tiktai papūszalas givojanczio ir mananczio kuno. Jinai pati turi pasigauti, *kadą pasigavęs ans sukrautinis, draugijos kunas žengs greitai žingsniu į priesakų kultūros* (dabos). Daba – tai pirmuciausias daigtas.” (Šliūpas 1884: 7)

Nebūtų klaidinga sakyti, kad iš tų metų kultūrinio gyvenimo faktų svarbiausia yra aiškiai įvardyta ar numanoma *pažangos* samprata, kurią vėliau metodiškai plėtojo “Varpo” periodo inteligentai. Aišku ir tai, jog priešpriešiais susidūrė dvi kartos, visiškai skirtingai žvelgiančios į tuometinę tikrovę, atstovaujančios *tradicionalistiniam* (vengiančiam socialinių pokyčių) ir *modernistiniam* gyvenimo ir mąstymo būdams. Nenuostabu, kad, paties Basanavičiaus žodžiais tariant, dėmesys pasaulietinėms problemoms ir pamatiniai liberalūs principai buvo pagrindinis konflikto tarp katalikų dvasininkijos ir naujosios inteligentų kartos šaltinis. Konfliktas buvo gilus, grindžiamas iš pirmo žvilgsnio nesuderinama pasaulėžiūra. Iš karto reikia pasakyti, jog vėliau “Varpo” laikotarpio inteligentai mėgins sumažinti trintį ne tik tarp partijų ir ideologinių pakraipų, bet ir tarp “dvasišku ir svietišku inteligentų”:

Ką matėme vienok mūsų laikraščiuose?
Ką atsirado tiktai “Aušra”, išsyk rodos

buvo visų maloniai priimta, bet toliaus skaitlius neužsitikinčių joje pradėjo kassyk didėtis, o labjausiai tarp brolių dvasiškujų. Teisybė liepia čia pripažinti, kad “Aušra”, kiek atmename, pirmutinė (?) pakėlė savo botagą nevisada reikalingai ir teisingai prieš tą dalį savo brolių, nors tarp jų buvo daug tokių, kurie nemažiaus už rašėjus troško laimės savo tėvynei. <...>

Gyvenime-gi pasididino, rodos, neužsitikėjimas tarp dvasišku ir svietišku inteligentų; čia užtenka mažiausio užgavimo katros nors pusės, idant ugnis užsidegtu. (Adomavičius-Šernas 1890a: 17)

Atrodo, kad “Aušros” leidėjai buvo linkę bendrauti su katalikų dvasininkija, tuo tarpu patys dvasininkai, atmesdami pasaulietinį sąjūdį, nemėgo *Aušros* ir iš principo atmetė visus galimus ryšius. J. Basanavičiaus teigimu, kai kurie fanatiškai nusiteikę katalikų kunigai netgi degindavo laikraštį. (Vidmantas 1987a: 53) Iš dalies dėl šių priežasčių, paties J. Basanavičiaus teigimu, stigo “kontrabandininkų”, pernešančių *Aušrą* per sieną. Katalikų dvasininkija uždraudė *Aušros* pasaulietinių idėjų platinimą. Kunigai, susipažinę su *Aušros* programa, vis labiau suvokdavo naujųjų pasaulietinių idėjų pavojų: kaip rašo Merkys, “Lietuvoje tebeveikė konfesinės inteligentijos kontroliuojama spaudos platintojų organizacija; knygnešius nuo pasaulietinės literatūros, vadindami ją pagoniška, kai kurie dvasininkai stengėsi atgrasinti”. (Merkys 1987: 123)

Galiausiai sugrįžtant prie pagrindinės šios pastraipos problemos, reikia pripažinti, jog kartu su naujomis socialinėmis idėjomis, inteligentai ne mažiau aistringai įsitraukė ir į *kalbos kultūros* darbą. Nuo pirmųjų lietuvių nacionalizmo formavimosi dienų inteligentų publikacijos, aptariančios lietuvių kalbos unikalumo klausimus, ir aktyvi kultūrinė veikla stiprino institucinius kalbos pagrindus. Kita vertus, inteligentai perteikė “kalbos” klausimą

aiškiai jausdami savo vienišumą ir istorinio tęstinumo pertrūkį, nes kalbos konstravimo ideologija ir politinė ateities programa darė poveikį tik nedidelei žmonių daliai.

Ta proga verta prisiminti anksčiau padarytą išvadą ir iš naujo suformuluoti problemą: tai, ką vadiname “meilės kalbai” vardu, yra sudėtinės prigimties reiškinys. Todėl vienas iš aktualiausių dalykų yra atsakyti į klausimą: kaip “kalba” įgavo savo simbolinį turinį? Kitaip tariant, iškyla sociologinis *supratimo* klausimas: ką iš tikrųjų žmonės galvojo apie savo padėtį ir ateities galimybes pereinamuoju tarpsniu? Be to, sakyti, kad tautinis sąjūdis kilo iš plačiai paplitusios “meilės kalbai” nėra lygu sakyti, kad emocinė kalbinio identiteto svarba nesikeitė laiko atžvilgiu. Yra ir kiti veiksniai, į kuriuos turime atsižvelgti apibrėždami “kalbinį identitetą”.

Etninis-religinis konfliktas

Kadangi siekiame tikslinti žodžių “tauta” ir “kalba”, taikomų paskutiniųjų XIX a. dešimtmečių Lietuvos istorijos įvykiams, reikšmės, svarbu ir teoriškai apibrėžti perskyrą tarp socialinio veiksmo ir socialinės prasmės. Kitaip tariant, svarbu atsakyti į klausimą, kokias *subjektyviasias prasmes* aptariamojo tarpsnio žmonės priskyrė savo veiksams. Negalima nepaisyti subjektyviųjų socialinio gyvenimo aspektų: būtent emocijos apibrėžia teorinį santykį tarp *subjekto* ir *kito*. Pripažindami, kad besiformuojantis identitetas įstengia pozityviai apibrėžti save tik pasitelkdamas santykį su *kitu*, turime įvardyti ir skiriamąsias emocinio patyrimo ribas, o kartu ir kintančias socialinio veiksmo prasmes, *tradicionalistinės* vertybių savivokos raidą ir potencialių socialinių konfliktų kontūrus. Tautinis identitetas nieku būdu nebuvo tolydus reiškinys, sudarytas iš “natūralaus” ir vertikalios *kultūros* kamieno.

Tačiau pradiniu identiteto formavimosi laikotarpiu pagrindinis konflikto šaltinis sietinas su kultūros, t.y. religinėmis vertybėmis: negalima laikyti atsitiktinumu, jog būtent tada, kai pasirodė išorinės prievartos ženklai, valstiečiai buvo linkę dažniau tapatinti save su savo “natūraliąja” religine aplinka, bet ne naujai nužiestu “tautiškumo” vardu.¹³

Kaip pažymi R. Vėbra, aštuntame dešimtmetyje “legaliai teisleista vos keletas knygelių, o nelegali spauda buvo beveik išimtinai religinio turinio. Laikotarpis po sukilimo iki “Aušros” leidimo pradžios didesnio optimizmo tautinio Atgimimo veikėjams nekėlė. To meto studentai lietuviai rašė apie slegiantį įspūdį, kurį kelia Lietuva, važiuojant per ją traukiniu. Nei traukinyje, nei stočių peronuose niekur nebuvo girdėti lietuvių kalbos – vien lenkų ir rusų.” (Vėbra 1992: 36) Socialiniu požiūriu 9-asis dešimtmetis buvo palankus laikotarpis naujai besiformuojančiam identitetui, kai tautinė inteligentų retorika pradėjo pertvarkyti visuomenę pagal savo vaizdinį. Vis dėlto tarp žmonių pradėjo plisti kolektyviniai sentimentai būtent religinės-kalbinės motyvacijos pagrindu.

Visų pirma tai buvo nepasitenkinimo jausena, susijusi su 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių laikotarpiu, kai caro valdžia uždraudė lietuviškų rašmenų vartojimą netgi maldaknygėse. Stiprėjo pojūtis, kad pati pastanga suvaržyti kalbos vartojimą buvo didžiulis iššūkis religinei tradicijai. Religinę savigarbą toliau žeidė įvairūs formalūs ir neformalūs suvaržymai ir konfliktai, kurie padėjo nukreipti nepasitenkinimo jauseną savęs pertvarkymo linkme.¹⁴ Kaip jau minėta, pradedant 9-uoju dešimtmečiu iškyla ir kitas identiteto konstravimo aspektas. Naujos sekuliarizuotos intelektualinės programos, kuri subrandino autonomiškus *nacionalizmo kultūros* principus, susiformavimas buvo svarbesnis veiksnys palyginti netgi su

kolektyvinės nepasitenkinimo jausenos stiprėjimu. Zenonas Ivinskis labai taikliai apibūdina *pasakojamosios* (naratyvinės) kultūros formos gimimą:

Jeigu žvelgsime į Basanavičiaus gausių darbų bibliografiją, tai matysim, kad jis beveik iš kiekvienos Lietuvos praeities liekanos, iš kiekvieno daikto, iš perkūno kulkos, akmens kirvuko, ornamentuoto kryžiaus, piliakalnio, seno drabužio, net lapinės kepurės ir t.t. pirmoje eilėje majestotiškai išvedė garbingą mūsų tautos praeitį, <...>. Visa tai minime, norėdami parodyti, kad mūsų aušrininkai buvo pasukę labai įdomia ir šiandien tikrai dėmesio verta kryptimi – kryptimi, sakytume, tikrų kultūrininkų, kokiais lietuvių šviesuomenei reikia stengtis pasidaryti. (Ivinskis 1996: 176-177)

“Kultūra”, kaip iš esmės naujas socialinio gyvenimo reiškiny, buvo linkusi užmiršti savo senąją religinę formą ir veikiau nustatyti tvirtus ryšius su mokslo ir pažangos principais. “Aušros” tarpsnio konfliktas su paminėtais *dvasiškais broliais* turi tam tikrą objektyvų pagrindą: netgi kaimyninių visuomenių (pvz., miesto gyvenimo formų) atžvilgiu gerokai “vėluojanti” kultūra, pagaliau suvokusi savo prigimties su religija skirtingumą, iš naujo apibrėžė savo santykį su senąja forma. Turint galvoje šį aspektą, visiškai nepagrįstos “Varpo” inteligentų nuorodos, kad aptariamojo konflikto priežastis – privataus pobūdžio reikalai: “Kada atsirado “Balsas”, užtėmyjome tenai laiškus į rėdytoją su “Mielas Jonuk!”, bet paskui autoriai tų pačių laiškų iškeikė “mielą Jonuką” bažnyčiose ir uždraudė katalikams skaityti jo raštus, o tai iš priežasties įpainiojimo į publicistiką privatiškų rokundų.” (Adomaitis-Šernas 1890a: 17) Negalima nematyti, kad keitėsi pati “kultūra”.

Dėl šios priežasties senieji religijos

klausimai darėsi nebe tokie svarbūs.¹⁵ Savarankiškai besiplėtojanti “nacionalizmo” kultūra palaipsniui formavo įvairias orientacijas ir politines programas, darydama tam tikrą poveikį ir pačiai religinei aplinkai. Tačiau socialinio poveikio požiūriu sekuliarizuotas inteligentijos projektas privalėjo atsižvelgti į simbolius, išplaukiančius iš religinės motyvacijos, tam tikras išgales, kurios sutapo su bręstančiomis nacionalizmo projekto ribomis.

Kaip pažymėta anksčiau, stiprėjantis ryšys su religinėmis vertybėmis buvo tik *atsitiktinai* (sociologine prasme) susijęs su tautiškumu. Šis ryšys atspindėjo reakciją prieš caro valdžią. Pastarąją nuostatą perteikė valstiečiai, pasipriešinę valdžiai ir reikalavę spausdinti “tikrąsias maldaknyges”. Valdžios pastangos prievarta pritaikyti slavišką raidyną maldaknygėms buvo pasmerktos nesėkmei dėl lietuvių *kultūros tradicijos* suvaržymo. Valstiečių tikslas buvo ne tik ir ne tiek išsaugoti kalbą, bet veikiau paremti teisingesnį tikėjimą ir nieku gyvu nepaklusti *svetimiems* religiniams įsakams. Būdingas pavyzdys: kai Vilniaus mokyimo apygarda 1869 m. publikavo maldaknygę “Altorius jaunimui” slaviškomis raidėmis, “kunigų nepripažintas maldaknyges pradžios mokyklų mokytojai pradėjo patys platinti ir iš šių knygų mokyti vaikus maldos už imperatorių. Pasklidus žiniai, kad mokyklose platinamos svetimo tikėjimo maldaknygės, tėvai pradėjo jas naikinti.” (Merkys 1994: 103-104)

Čia plėtojamas argumentas yra tas, kad kalba įgavo simbolinę ir socialinę reikšmę tik palaipsniui: kalbamuoju laikotarpiu religija buvo pagrindinis valstiečių simbolinių reikšmių šaltinis, religinės priklausomybės ryšiai aiškiai ir nedviprasmiškai apibrėžė asmens santykį su emociniais kolektyvinio pobūdžio įvykiais. Kaip tik dėl šios priežasties koncentriškos kaimo bendruomenės įstengė spontaniškai išplėsti religinius simbolius už konkrečios aplinkos ribų,

ypač konfliktinėse situacijose. Tuo tarpu kalbos socialinė reikšmė buvo gerokai siauresnė negu realioji (platesnės apimties) kalbinė aplinka, savo betarpiškais ryšiais, žinoma, stiprinusi religinius simbolius. Įvairiuose Lietuvos regionuose “nacionalinė savimonė pradėjo reikštis konfesinėmis formomis: išsiplėtojo kova dėl lietuvių kalbos įvedimo Simno, Rumbonių, Lazdijų bažnyčiose.” (Vidmantas 1987: 103). Drauge stiprėjo kalbos kaip bendravimo priemonės vaidmuo: komunikacinės ir simbolinės kalbos funkcijos užgožė dialektų skirtumus. Dialektų skirtumų sunykimas, besiplečianti “kalbinė amnezija” formavo ir pagrindinę moderniosios tautos prielaidą - abstraktaus anonimiškumo patyrimą.

Ironiškas lietuvių nacionalizmo aspektas yra tas, kad naujosios programos kūrėjai susidūrė su dviguba būtinybe: jiems reikėjo politiškai radikalių idėjų kuriant sekuliarizuotą nacionalizmo ideologiją, nepaisant to, jie galiausiai suprato, kad religijos vaizdiniai yra stipresni negu pasaulietinė *tautos* idėja. Nėra nieko keisto, kad “Varpo” periodo inteligentai konstravo naują pasaulietinę ideologiją siekdami pritaikyti ir įteisinti religijos nuostatas. Religija imta vertinti kaip solidarumo veiksnys, kuris neprieštaringai galėtų koegzistuoti kartu su tautine ištikimybe. Nepaisant to, religinį gyvenimo būdą hierarchiškai pertvarkė pasaulietinis politinio idealo vaizdinys. Vincas Kudirka raiškiai apibrėžė šį santykį:

Tokiose sąlygose išpuola, kad kunigų darbai ant tėvynės dirvos turi tvirtumą tik tol, kol dirba svietiški inteligentai; kad kunigai gali būt nors ir labai naudingais dvasiškais darbininkais, bet tik talkininkais, nes nežino nė dienos, nė valandos, kada katalikystė pasakys jiems *veto*; kad vadovystė darbuose dėl tėvynės turi būt rankose tų, kurie darbą pradėjo pirmi, ne iš prievartos, o tik iš geros valios,

ir iš aukšto gali pažadėti tėvynės ir jos gero neapleisimą. (Kudirka 1990: 625)

Svarbu pažymėti, kad politiniu požiūriu radikalesnis *Varpo* leidinys pragmatiškai įtraukė abu iš pirmo žvilgsnio prieštaringus – pasaulietinį ir religinį - pradus: leidinio redaktoriai stengėsi išvengti ankstesnės *Aušros* konfrontacijos su dvasininkais. Tai liudija, kad lietuvių nacionalizmo pirmtakai vis geriau suvokė užsimezgsų ryšį tarp kultūros ir ideologijos, kultūros ir politikos.

Industrializacijos lūkesčiai (sociologiniai sąvokos aspektai)

Pravartu būtų prisiminti, jog kalbame apie “pagreitintos istorijos” dešimtmečius: nepilnas 9-asis dešimtmetis nepaprastai svarbus ideologinės brandos aspektu. Nereikėtų pamiršti ir to, kad veiksmingesnes nacionalizmo raidos prielaidas sukūrė pati socialinė tikrovė: visų pirma bręstantys ekonominiai lūkesčiai ir konflikto tarp kaimo ir miesto užuomazgos XIX a. pabaigoje, kai susidūrė etniniu požiūriu skirtingų grupių interesai. Šiuo aspektu Miroslavo Hrocho tezė yra empiriškai orientuotos sociologinės analizės pavyzdys: jo veikale *Socialinės tautinio atgimimo Europoje prielaidos* istorinio-lyginamojo metodo pagrindu kompleksiskai tyrinėtos čekų, slovakių, lietuvių, estų, suomių, norvegų, flamandų socialinės ir ekonominės ankstyvojo nacionalizmo sąlygos. M. Hrochas aptiko ekonominiu požiūriu specifinius paminėtų visuomenių regionus, pvz., Bohemiją – Čekijoje, pietvakarių ir centrinį regioną Slovakijoje, Suvalkų – Lietuvoje, Viljandės – Estijoje, kur būta apčiuopiamų modernėjimo požymių. Ne visus šiuos regionus buvo paveikusi ankstyvoji industrializacija, tačiau dauguma jų skyrėsi santykiškai išplėtotu žemės ūkiu: tai buvo produktyviausi,

derlingiausi ir labiausiai į rinką orientuoti kompaktiški regionai, susiję, nors ir netiesiogiai, su Europos rinka. Kitaip sakant, šie regionai nebuvo uždaros, viduramžiško tipo rinkos. Procentiniu atžvilgiu iš čia (taip pat ir iš miestų) kilo didžiausia aktyvių nacionalistinių sąjūdžių dalyvių ir lyderių dalis. (Hroch 1985: 168-172)

Kalbant apie paskutiniuosius XIX a. dešimtmečius, svarbiausias klausimas būtų ideologinių idėjų *socialinio* poveikio svarstymas. Nė vienas tautos idėjos raidos tarpsnis nėra toks svarbus socialinio idėjų plitimo požiūriu kaip laiko atžvilgiu *trumpiausias* kalbamojo meto laikotarpis. M. Hrocho teigimu, svarbu skirti tris esminius tautinio sąjūdžio tarpsnius: A tarpsnį (mokslinių interesų laikotarpį), B tarpsnį (patriotinio agitavimo laikotarpį) ir C tarpsnį (plačios apimties tautinio sąjūdžio susidarymą). Nedidelių tautų susidarymui ypač svarbus B tarpsnis. Tarp pradinio laikotarpio (kuriam atstovauja intelektualų grupės, aistringai ir rūpestingai pradedančios tyrinėti kalbą, kultūrą ir slopinamų tautų istoriją) ir patriotinių nuostatų masinio išplitimo glūdi tarpsnis, kuris yra lemiamas mažos tautos susidarymui. Tai – tautinės savimonės susidarymo laikotarpis, kurį apibūdina aktyvi patriotinė agitacija. (Hroch 1985: 23-24)

Kaip tik patriotinio agitavimo laikotarpiu išryškėja socialinio konteksto svarba, pakankamai sėkmingai gretinama nacionalizmo vizija ir praktinių pertvarkymų būtinybė. 1884 m. „Aušroje“ publikuojamas sistemiškas projektas, kuris suderina praktines ir idealiąsias sąjūdžio puses, t.y. *politinės ekonomijos* ir *bendruomenės* idėjas. Tai buvo didelis žingsnis į priekį, netgi, sakytume, kertinė nacionalizmo sėkmės prielaida. Sąjūdžio pradininkai *bendruomeniškumo* idėją grindė politinės ekonomijos samprata (*tautinė ukė – tai gentės gaspadoristė*): šiuo aspektu jie formulavo visiškai naujus terminus ir savo ekonominiuose

straipsniuose svarstė klausimus, kurie iki tol (matyt, dėl socialinės aplinkos sąstingio) buvo ignoruojami. Jurgio Mikšo teigimu, be *tautinės ūkės mokslo* neįmanoma suprasti esminių bendruomenės klausimų”:

Norint kiekviena giminė ir draugija turi liczius (mėrius) ir geismus sav tiktai įpatingus, vienok lieka ganėtinai reikalu, kurie sutraukia į kruvą jas visas, taip kad ukė visos szalies palieka kaip kad vienu kunu, isz kurio nei vieno sąnario neiszgausi neįgrobęs kitu. Politikiszka ekonomija kamantinėja tokį kuną, t. e. ukę visos szalies, o ne ukę vienos giminės ar draugijos įpacziai. (Mikšas 1884: 218)

Po kurio laiko lietuvių verslininkai paskelbė savo šūkį: „Lietuva priklauso lietuviams”. Tai buvo visiškai naujas tautinio sąjūdžio posūkis: ekonominiai interesai per labai trumpą laiką leido suvokti ir socialinių interesų apimtį, ypač konfliktškų miesto sąlygų kontekste, kur lietuvių kilmės kaimo gyventojų galimybės užimti pagal galimybes pelningas ir prestižines socialines bei ekonomines padėtis buvo ribotos. Šiuo požiūriu verta dėmesio M. Hrocho pastaba, kad didelis žydų gyventojų prieaugis neišvengiamai vertė skaitlingas žydų gyventojų grupes atlikti tas funkcijas, kurių potencialiai siekė lietuvių kilmės kaimo gyventojai (Hroch 1985: 96-97).

Vadinasi, nors ir teisinga sakyti, kad šiuo laikotarpiu industrializacijos tempai buvo lėti, įdėmesnis žvilgsnis atskleidžia, kad naujojo elito modernėjimo lūkesčiai, siekiantys įveikti atsilikimą ir priespaudą, netiesiogiai buvo susiję su potencialiu socialiniu konfliktu tarp etniškai vienalyčio kaimo ir šiuo aspektu kitoniško miesto sektorių. Mano nuomone, reikėtų kritiškai peržiūrėti dažnai pateikiamą pagrindinę prielaidą, kad šiuo laikotarpiu kaimiškame visuomenės sektoriuje nebūta

industrializacijos ženklų. Žinoma, formalios statistikos požiūriu, nėra akivaizdaus kriterijaus, kuriuo remdamiesi galėtume išvelgti nacionalizmo modernizacijos formas. Tam tikra prasme Theodore'as Weekas yra teisus, pabrėždamas, kad "turint mintyse modernumą, vizitatorius, 1909 m. apsilankęs Gardino ar Kauno provincijų kaimuose, vargu ar atrastų industrializacijos, socialinio mobilumo ar politinių institutų, ženklus, kurie paprastai apibūdina modernumą". (Weeks 1999: 360)

Šia žodžio prasme modernizacijos ženklai buvo silpni, taigi sunku aptiktiesioginių ryši tarp modernėjimo ir nacionalizmo idėjos. Tačiau šiuo atveju lyg ir užgožiamas svarbus klausimas, sietinas su žmonių *socialiniais lūkesčiais*. Tvirtėjo polinkis socialinę veiksmą derinti su ekonominiais interesais, kurie palaipsniui darėsi svarbi vertybė ir tikslingo elgesio gairė. Vadinas, ekonominės raidos ir modernėjimo raidą galime vertinti kaip naujų idėjų skverbimosi *atitikmenį*, tam tikrą kriterijų, kuris leidžia kalbėti apie naujų idėjų socialinę poveikį. Susiedami savo požiūrį į ekonominius klausimus su ideologinėmis idėjomis, žmonės vis labiau suvokė savo ankstesniųjų sąlygų ribotumą. Kaip teigia anksčiau įvardytas argumentas, svarbu atsižvelgti į tai, kad žmonių motyvacijai darė įtaką jų pačių pasirinkti tikslai ir ateities lūkesčiai. Dėl to pritarčiau Ernestui Gellneriui, kad *modernizacijos* ir *industrializacijos* sąvokos "skirtinos tik kaip siauresnis ir platesnis to paties reiškinio aspektai. Tikrąją industrializaciją gali aplenkti – tam tikrais išimtiniais atvejais vėluoti – industrinės visuomenės atributai, terminologija, lūkesčiai, šūkliai. Tokių lūkesčiais grindžiamų skolinių visuma gali daryti beveik tokį patį poveikį visuomenei kaip ir pats reiškinys." (Gellner 1964: 171) E. Gellneris išvalgiai perteikia santykio tarp industrializacijos ir identiteto formavimosi sudėtingumą. Tai, ką Gellneris vadina

industrializacijos lūkesčių prasiskverbimu, iš tikrųjų yra identiteto turinio, santykio su tikrove pertvarkymas.

Nevisiškai tikslus teiginys, kad "tik XIX a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ir paskutiniojo dešimtmečio pradžioje patriotai, įsteigę socialistinį ir patriotinį žurnalą *Varpas*, kvietė lietuvius skverbtis į miesto aplinką. Jie rekomendavo valstiečiams dalyvauti prekyboje, mokytis savo vaikus miesto amatų ir įvairių kitų dalykų." (Hroch 1985: 88) Tokios "rekomendacijos dalyvauti prekyboje" plačiai paplito jau "lingvistiniu" *Aušros* laikotarpiu. Nors jau pirmosiomis kultūros sąjūdžio dienomis buvo pripažinta, kad tautinius uždavinius galima įgyvendinti drauge plečiant ir kapitalistinius santykius, tačiau svarbaus *ekonominės* ir *tautinės* idėjos ryšio ideologinė svarba įsisąmoninta būtent "Varpo" laikotarpiu:

Kad lietuvis bijosi savo vadovų – brolių, galime ir iš to jau vien pasergėti: juk nuo pat pirmos dienos užgimimo gaivalingos ir kručios "Aušros" – tos sujudintojos ir žadintojos amžinai sargalingai įmigusių lietuvių, buvo šnekama ir rašoma apie reikalingumą prekystės – o kas ir kur iš lietuvių iki šiandien ja užsima? Ar daug yra tokių vyrų? Negu labai mažai. (Beržanskis 1890: 44)

Kitaip negu "Aušros" laikotarpio inteligentai, "Varpo" tarpsnio lyderiai ne tik supranta ekonominių idėjų svarbą, bet ir ieško galimybių instituciškai įteisinti nacionalinę ekonomiką: "Galima butu dėl pralaužimo tų pirmųjų ledų įsteigti net tam tikrą draugystę, kuri rūpītusi doriškai ir pinigais apie racionališką platinimą tarp lietuvių prekystės, amatų ir pramonystės." (Kudirka 1890: 10)

Šitas ir kiti pavyzdžiai įtikinamai rodo, kad tautinė idėja buvo suvokiama kartu su kitomis specifinėmis sąlygomis. Pabrėžtina ir tai, kad

inteligentai itin pasitikėjo pozityvizmo mokslu, žavėdamiesi istorinės pažangos idėja. “Ekonominių nacionalistų” (Jono Vileišio, Jono Šliūpo, Prano Mašiot, Petro Leono) teigimu, esminis naujojo sąjūdžio tikslas – perėjimas iš romantizmo į pozityvizmą. Savo projektą jie iš principo siejo su švietėjiškos veiklos atgimimu ir kapitalistinių santykių plėtra.

Inteligentija, kuri gerai pažino esamas sąlygas, pakankamai gerai suvokė ir tradicinės tvarkos ribotumą. Jos programa buvo vienodai nukreipta ir į kultūros bei švietimo politiką, ir į industrializacijos reikmes. Ji tikėjosi, kad jų iniciatyvą perims kalbos vartotojai, toliau plėtodami ideologinius tautinio sąjūdžio uždavinius.

Naujasis ekonominis patyrimas darė gilių poveikį identiteto formavimuisi ir socialinei idėjų plėtrai. Savarankiškos verslo idėjos pradininkai, skatindami ekonomikos ir ideologijos jungtį, priešindamiesi kalbos suvaržymams, plėtodami kultūros, o vėliau ir politinio savarankiškumo prielaidas, aiškiai apibrėžė savo interesus bei pastangas plėtoti naujus ekonominius santykius.

Intelligentų vaidmuo

Priešingai populiariam ir netgi moksliniam įsitikinimui, nacionalizmas neturi jokių labai gilių šaknų žmogaus psichikoje. <...> Norint iš tikro jį paaiškinti, ypač svarbu nustatyti specifines jo šaknis.

(Gellner 1996: 64)

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais subrendusią lietuvių nacionalizmo idėją sukūrė nepaprastai aktyvi intelligentų veikla. Nuo jų prasidėjo kelias į šiandieną *savaime suprantamą*

istorijos sureikšminimą. Būtent jie giliausiai suvokė ir platesnės apimties *kultūros* sampratos poreikį. Pagrindinė jų užduotis buvo išsivaduoti iš suvaržytos socialinės erdvės, fragmentiško socialinio patyrimo, kurį diegė netolerantiška ir svetima to meto socialinė aplinka. Kadangi *tautos* ar *kultūros* idėja nebuvo plačiau vartojama kasdienėje valstiečių kalboje, naujoji samprata tik pamažu skverbėsi iš vaizduotės į realybės sferą. Tai buvo erdviniu požiūriu suvaržyta vizija. Patys nacionalizmo pradininkai savo publikacijose nurodė, kad jiems buvo itin sunku – bent jau iš pradžių – nutiesti tiltą tarp savo idėjų ir platesnių socialinių grupių, kadangi paprasti žmonės buvo gana abejingi šioms idėjoms (galbūt išskyrus tam tikras praktiškas ekonomines idėjas). Pridurtina, jog ir mokslas – bemaž svarbiausias šių idėjų komponentas – buvo vertinamas vieninteliu aspektu: “Mūsų žmonelės mato visą laimę iš mokslo tik tai tame dalyke, kad mokslas duoda įstoti į kunigus ir, jaigu žinotų, kad vaikas netaps kunigu, tai visai nėleistų vaiko į mokslą.” (Kudirka 1891: 149)

Vadinasi, vienas iš sunkesnių dalykų yra kuo aiškiau apibrėžti paradoksalius “pagreitintų dešimtmečių” įvykius. Ir šiandien dar atrodo, kad lietuvių tautos susiformavimą lėmė ne racionalūs, bet neracionalūs ar netgi iracionalūs veiksniai. Czesławo Miłoszo teigimu, lietuvių tauta, praradusi savo istoriją, gimė iš kalbos:

Kalbos atgaivinimas ir apvalymas buvo saujelės žmonių, kurie pradėjo lietuviškai rašyti ir leisti laikraščius bei knygas, taip pat daugybės bevardžių knygnešių nuopelnas. Kažkoks stebuklingas buvo tas šuolis paskutinę akimirką prieš prazūtį, lyg netikėtas raudonodžių genties atgijimas. (Miłosz 1995: 43-44)

Ne tik literatūriniu, bet ir sociologiniu požiūriu Czesławas Miłoszas labai pagrįstai

kalba apie “istorijos šuolį”. Dalykas tas, kad identitetas, kalba ir nacionalizmas kaip modernus reiškiny susiformavo *tik* praradęs įprasto, pakankamai uždaro, koncentriško gyvenimo būdo ir vyraujančio religinio patyrimo atmintį. Kalbos atgaivinimas ir apvalymas tiesiogiai sietinas su betarpiško patyrimo “apvalymu”, vadinamąja *socialine amnezija*, moderniosios kultūros funkcija, kuri naująją lingvistinę retoriką tiesiogiai susiejo su ideologiniu nacionalizmo kontekstu. Jeigu šis teiginys yra korektiškas, darosi labiau suprantamas ir “netikėtas raudonodžių genties atgijimas”: istorinis lūžis pažadino simbolinius vaizduotės išteklis, kalba, kaip pagrindinis naujojo istorinio pasakojimo tarpininkas, per trumpą laikotarpį privalėjo įveikti amnezijos ir anonimiškumo padarinius, užpildyti staiga prasivėrusį socialinį atstumą tarp žmonių. Anonimiškumo, socialinių ryšių irimo, socialinio atstumo padidėjimo situaciją raiškiai aprašo Juozas Adomaitis-Šernas:

Kaimuose, jaigų Baltrus įklimpo į nelaimę, Jonas nesistengs jį ištraukti, bet, rodos, džiaugiasi, kad ne jisai, Jonas, bet Baltrus įklimpo. Seniau, laikuose baudžiavos, žmonės pasakoja buvę geriau: visotinas vargas, prispaudimas, kokiame buvo, artino visus, jungė prispaustus į kruvą, nelaimėje viens kitą rupinosi gelbėti pagal savo pajėgas. Kodėl dabar kitaip? Ar dėl užlaikymo žmonių ant doriško kelio reikalingi pancziai ir prispaudimas?” (Adomaitis-Šernas 1891: 177)

Būtent kultūros anonimiškumas arba, kitaip sakant, tautinio tapatumo stygius sukūrė naująją identiteto formą. Inteligentija iš pagrindų pakeitė simbolines kalbos reikšmes.

Kitaip tariant, modernioji *tautos* idėja buvo vienas iš galimų atsakymų į klausimą, susijusį su anksčiau paminėtu paradoksu: išankstinės

(dar prieš tautos susiformavimą) amnezijos plitimas, kaip teigia plačiai žinoma Ernesto Renano aksioma, paradoksaliai sukūrė naująją tautinį (kalbinį) identitetą. Cz. Miłoszo įvardintas “šuolis” yra “objektyvios” tikrovės galimybių ir istorijos atsitiktinumo, realybės ir vaizduotės kūrinys. Vadinas, galime kalbėti apie įvairiopų veiksmų sąveiką: tauta subrendo tiek iš potencialiai konfliktiškos socialinių-ekonominių pokyčių tikrovės, tiek iš sakralizuotos inteligentijos socialinės veiklos, iš specifinių kultūros simbolių, saistomų su emociškai žadinančia kalbos idėja. Svarbu pažvelgti už “natūralaus” darinio (lietuvių tautos, etnoso ar kalbos) ribų ir įvardinti tikėtinas priežastis, kurios leidžia daryti prielaidas, nusakančias, kodėl žmonės linkę kalbamuoju laiku įvardinti savo veiksmus, remdamiesi tautos, etnoso ar kalbos ryšiais.

Jono Basanavičiaus redaguojama *Aušra*, pasirodžiusi 1883 m., rodos, nesiekė ardyti nusistovėjusios socialinės tvarkos. Nepaisant to, sėkmingai sukūrusi istorinį kultūros pasakojimą, naujoji inteligentų karta suteikė naują impulsą ideologiniams *Varpo* tarpsnio požiūriams. Politiniu požiūriu radikalesnis Varpas nubrėžė skiriamąją ribą, kuri žymėjo intensyvesnio ryšio tarp kultūros ir politikos pradžią:

Ne dėl talpinimo eiliu apė laksztینگaliu cziulbėjimą tapo paskirtas “Varpas”, bet dėl straipsniu, iš kuriu galima butu ištraukti nors truputį realizškos naudos. (Gaidamavičius 1889: 50)

Kaip matome, šioji programa nebuvo siejama su konservatyvia ar romantine vizija. Galima drąsiai teigti, kad *Varpo* nuopelnas yra tas, kad jis padėjo suvokti visuomenės modernėjimo galimybes. Rimanto Vėbros teiginys, kad “paskutiniojo dešimtmečio pradžioje ekonominiai ir politiniai tautinės buržuazijos interesai jau buvo susiformavę”

(Vėbra 1990: 234-235), galbūt ir turi polinkį pernelyg apibendrinti, tačiau tiek idėjų, tiek interesų sferose pokyčių būta akivaizdžių.

Toliau turėtų kilti klausimas, kaip plėtojosi šie vidiniai minties ir jausmo pokyčiai, kai socialinėje tikrovėje radosi kaip niekad daug naujų ateities ženklų? Pripažįstant ne tik ekonominių interesų, bet ir naujai formuojamų idėjų svarbą, privalu atsižvelgti ir į specifinę inteligentų sluoksnio padėtį, emocinę pažeidžiamumo būseną, kultūrinio ir psichologinio *artumo* stygių:

Susiaršinimas, jai ne išgelbetu mus iš visų nelaimių – tai jau tikrai lengvitu darbą, priduo tu drąsybės ir ramumo darbininkams, o gal, nelaimės laike, paduo tu pagelbos ranką nors ir svetimos kilmės draugai; žinoma, prigulėtu atsilygiti vieni kitiems. Simpatija tarp silpnųjų ir nelaimingų turėtu lengviti spaudžiančią ranką, mažiti drąsybę spaudikų, ir tuom pačiu jau stabdytu daugumą visokių skirtingų įstatų, išdavinėjamų šiandien dėl pančiojimo nelaimingų gaivalų, ne turinčių nėjokių apginėjų, nė teisybės dėl savės. (Adomaitis-Šernas 1890b: 81)

Giliai jausdami autentiškumo ir teisėtumo stygių, inteligentai suabejojo nustatytos tvarkos principais ir “natūraliosios” (asimiliacinės) raidos pagrįstumu. Atrodo, kad jie puikiai suvokė psichologines savo moralinės būsenos prielaidas, nes aptiko tradiciją ir kultūrą ten, kur anksčiau jų neieškojo – kalboje ir “perkūno kulkoje”. Kitaip sakant, jie nesąmoningai atmetė vertybes, kurios kilo iš jų pačių visuomenės, ir dabar prisiėmė atsakomybę už savo moralinių nuostatų dvilypumą. Be to, vis labiau ryškėjant kontrastui tarp tradicijos ir

ideologijos, formavosi polinkis sureikšminti, kartais netgi sušventinti kultūros elementus. Norint sociologiškai suprasti ideologijos šaknis ir pateikti gilesnį požiūrį į šią raidą, svarbu pažvelgti ir į autentiškus šaltinius:

Žinoma, išlikimo instinktas liepė man niekad neatsiliepti lietuviškai ir saugotis, idant nieks nepamatytų, kad mano tėvas dėvi sermėginę ir moka tik lietuviškai. Dėl to gi stengiausi kalbėti nors blogai, bet lenkiškai, o nuo tėvų ir giminių, kurie atvažiuodavo manęs atlankyti, šalindavausi iš tolo, jeigu tik patėmydavau, kad kas iš draugų ar ponų mato. Šnekėdavau su jais ramiau tik pasislėpęs kur užkampyje. Tapau mat *lenku* ir sykiu *ponu* – tekau lenkiškai dvasiai.” (Kudirka 1990: 541)

Senoji asimiliacinė tradicija silpnėjo plintant naujoms idėjoms tarp naujosios kartos inteligentų, kai iš principo pasikeitė Lietuvos intelektualinis klimatas. Kaip jau minėta, plečiantis socialinėms riboms pakito ir pati moralinė jausena – *pasaulietinė kultūra* įgavo transcendentinių bruožų ir pagal funkcinius požymius sutapo su šventybės sfera. Kaip išvalgiai pažymi Vytautas Kavolis, paradigminis šio tarpsnio žmogus, svarstydamas pasaulietinius reikalus, neatsisako religinės terminijos. Tiesa, “Kudirka šventumą tiesiai identifikuoja su darbingumu”. (Kavolis 1994a: 43)

Naujojo socialinio tarpsnio pradžia subrandino sekuliarizuotos inteligentijos sluoksnį, kuris tam tikra prasme buvo išskirtas, galbūt netgi “pašalintas” iš visuomenės ir dėl to giliai jautė identiteto stygių. Nepaisant to, kad šis trapus socialinis sluoksnis suvokė ir plėtojo ideologinę “suartėjimo” sampratą, vis dėlto

stigo bent jau santykiško pastovumo: kaip rodo „Varpo“ periodikos pavyzdžiai, ne vienas „inteligentas“ nusigręžė nuo socialinio sąjūdžio idėjų. Intelligentai buvo varžoma ir slopinama „socialinė mažuma“ Lietuvos teritorijoje iki XIX a. pabaigos. Tokia padėtis visų pirma buvo susijusi su santykiškai lėtais socialinių institutų ir tradicinės socialinės struktūros pokyčiais. Tačiau dar svarbesnis dalykas yra tas, kad socialinis ir ekonominis varžymas sužadino inteligentų socialinio susvetimėjimo jausmą. Kalbant griežta statistikos kalba, intelligentai kaip socialinė grupė, galima sakyti, nyko: „Labai didelė lietuvių inteligentų dalis (daugiau kaip trečdalis, mokslo, literatūros, meno, medicinos specialistų - net 60 ar daugiau procentų) gyveno ne Lietuvoje.“ (Vėbra 1990: 184) M. Hrochas atkreipia dėmesį į svarbų aspektą, susijusį su inteligentijos padėtimi: „Dvasininkų luomas turėjo beveik neribotas galimybes gauti darbą Lietuvoje, tuo tarpu sekuliarizuota inteligentija susidūrė su stipriais apribojimais“ (Hroch 1985: 91) Naujosios lietuvių inteligentų kartos skiriamasis bruožas yra tas, kad nuo pat pradžios jie jautė ir įstengė savo jauseną perteikti įtikinamu publicistikos žodžiu, jog neužima tinkamos socialinės padėties, kuri galėtų būti jiems skirta. Suvokdami save kaip tam tikrą „plevenantį“ socialinį sluoksnį gimtojoje aplinkoje, savo identitetą jie įtvirtino su didesne nei įprasta socialine aistra. Socialinis inteligentijos susvetimėjimas labai priklausė nuo emocinės įtampos, susijusios su identiteto stygiaus ir moralinės atsakomybės klausimais. Nuo šiol jiems ne tik ir ne tiek rūpėjo asmeniška karjera: „Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas, nes istorija sujungė lenkus su lietuviais. Mat prisipažinimu *pusiau* prie lenkystės tariau atpirksiąs nors pusę tos *kaltės*, kad aš lietuvis.“ (Kudirka 1990: 542)

Tačiau reikia įvardinti ir kitus šios refleksyvosios raidos aspektus. Visų pirma tai

buvo poreikis paremti demokratiškesnę ir pažangesnę socialinės raidos kryptį, o ne tik identiteto neapibrėžtumo ar „ontologinio nesaugumo“ pojūtis. Žinoma, naujoji ideologinė kryptis iš dalies rėmėsi „Aušros“ periodo kultūrine mitologija ir intelektualiu paveldu (tautinio atgimimo lyderiai ėmėsi plėtoti istorines temas kaip svarbiausią tautinio atgimimo mitologijos aspektą). Tačiau jų idėjos atliepė naujos programos metmenis: tam tikra prasme jos perteikė „laisvai plevenančių“ inteligentų, kurie suvokė visuomenės modernėjimo galimybes, nusivylimą (vartojant šį terminą kaip *socialinio susvetimėjimo* reiškinio sinonimą) ir ateities lūkesčius. Nors ideologinė programa įtraukė esminius tradicijos pradus, besiformuojančio *nacionalizmo* nederėtų tapatinti su *tradicionalizmu* jausena. Nedera pervertinti tiesmuko ryšio tarp besiformuojančios ideologijos ir žavėjimosi sentimentaliais ar senamadiškais praeities vaizdiniais. Varpo leidėjai vadina romantikais tuos inteligentijos atstovus, kurie, nesiekdami iš esmės pertvarkyti tautiečių gyvenimo, tenkinasi tik juslingu, širdingu Lietuvos nelaimių pasvarstymu.

Aptariamuoju laikotarpiu aistringiausio pasišventimo dalykas buvo *pažangos* idėja. Intelligentai, galima sakyti, sugretino ir sutapatino *pažangos* ir *tautos* idėjas: paskutiniojo XIX a. dešimtmečio laikotarpiu šių idėjų pagrindą bandyta įteisinti pasitelkiant etinius svarstymus. „Tautos“ socialinių ir politinių teisių reikalavimai buvo gretinami su etiniais teiginiais apie tautų *moralinę lygybę*. Suprantama, kad santykis tarp moralės ir politikos buvo svarstomas dar radikaliau, pateikiant tiesiogines sąsajas su universaliąja „moralinės lygybės“ idėja. Vienas iš svarbiausių šios idėjos ypatumų – iš pirmo žvilgsnio prieštaringas psichologinis gretinimas su pozityvistine *pažangos* samprata. Inteligentijos

socialinis veiksmas buvo **grindžiamas** tam tikru evoliuciniu moralinės raidos idealu. Šią temą yra svarstęs Vytautas Kavolis, pažymėdamas, kad “XIX a. pabaigos liberalų ir radikalų sąjūdis Lietuvoje – psichologinis Prancūzų revoliucijos atitikmuo. <...> Lietuviai sukilėliai konservatyvesni už prancūzus, mažiau universalūs už amerikiečius, jaukios provincijos vaikai, - tačiau ir už vienus, ir už kitus labiau jaučią prievolę eiti “vien takais *dorybės*”. Tautinio atgimimo retorikoje dorybė lietuviams galbūt reiškė tai, ką laisvė amerikiečių, lygybė – prancūzų revoliucionieriams. (Kavolis 1994b: 470)

Kaip jau minėta, istorinė “tautos idėja” susiję su evoliuciniais naujosios socialinės ir moralinės tvarkos idealais: tiek su medžiagiškos, tiek su dvasiškos *pažangos* sampratomis:

Ta vilnis pabudimo tautiškos idėjos, užgriebus išsyk didelį svieto plotą, ta dvasia pajutimo savo tautystės, apsiaubdama visą išsyk atskirą tautą, tas nerviškas karštumas darbo atgaivinime tautystės, darbo, sujungto su dideliais rūpesčiais, su pavojumi, su pareikalavimu daug energijos, parodo, kad tautystės idėjos pabudimas tai ne liuosas išmislas keleto žmogystų, o tik neprasilenkiama pasekmė žmonijos žengimo tolyn. (Kudirka 1990: 757)

Viena vertus, “evoliucinė raida” skatino peržiūrėti tradiciją, kita vertus, išsaugoti esminį ryšį su istorija. Šią dvipusę orientaciją nulėmė socialinės aplinkos pobūdis: buvo svarbu atrasti kalbą su valstiečių visuomene, kurią jau buvo paveikęs religinis ir kalbinis sąjūdis, diegti socialines “dorybės” ir lygybės sampratas, įsipareigojimo ir pasitikėjimo nuostatas, prisišliejimo ir orumo savivoką.

Dar kartą reikėtų prisiminti, kad

veiksmingesnes nacionalizmo formavimosi prielaidas sukūrė pati socialinė tikrovė, visų pirma ekonominis konfliktas XIX a. pabaigoje, kai susidūrė įvairių žmonių grupių, kilusių iš etniniu ir socialinės geografijos požiūriu skirtingų kaimiškų (valstiečių) sektorių ir miesto (smulkiosios miesto buržuazijos) regionų, interesai.

Naujieji sąjūdžio lyderiai, vadovaudamiesi kintančios istorinės perspektyvos pojūčiu, visapusiškai išplėtojo etnografinės kultūros ženklus. Kitaip sakant, “ideologiškai perskaitė” tradicinės kultūros elementus, papildydami juos vaizduotės galia ir suteikdami jiems socialines funkcijas. Krinta į akis gilios “transcendentinės”, reflektyviosios kultūros įžvalgos, kurios paveikė lietuvių inteligentiją XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais, kai prieš juos atsivėrė socialinė lietuviškumo perspektyva. Matyt, tai viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurių aptariamasis laikotarpis buvo tolerantiškas įvairovei ir skirtumams. “Varpas” rašė:

Ant galo, jaigu sakytumem, kad didžiama Lietuvos bajorų – ateiviai, kilę iš svetimų tautų, tiktai Lietuvoje įsikūrę, tai vėl negali tvirtinti, kad toki svetimtaučiai, ilgus laikus gyvuodami lietuvišku oru ir pertai, taipsakant, prigiję Lietuvoje negalētu buti sunumis to krašto! (Landsbergis-Žemkalnis 1891: 179)

Svarbu pabrėžti tai, jog inteligentijos pastangos ir veiksmai sukūrė abipusius, nepertraukiamus ryšius tarp dėsningų ir atsitiktinių istorijos veiksnių – objektyviosios kultūros realybės ir kūrybiškos intelektinės vaizduotės, kuri statiškus socialinius vaidmenis palaipsniui pertvarkė į dinamišką moderniosios kultūros simbolių ir idėjų visumą, veikiau pragmatišką ir liberalią negu romantišką ir idealistišką “lingvistinių” reikšmių formą.

Išvados

Nacionalizmas yra racionalus tikslingos socialinės veiklos projektas, *kultūros, ekonomikos, politikos, teritorinės savivokos* samprata, pertvarkanti tradicinius sentimentus į tam tikrą demokratišką (čia išryškėja įvairių nacionalizmo formų skirtumai) ateities viziją. Remdamiesi šiuo požiūriu, galime įvardinti esminius santykio tarp *tradicionalizmo ir nacionalizmo* požymius. Tradicionalizmas kaip socialinio elgesio forma yra glaudžiai susijęs su etnocentriška elgsena, t.y. akivaizdžiu polinkiu remtis *priskirtinio* identiteto forma ar etninio vientisumo, kuris laikomas esmine kultūros dalimi, jausmu. Tuo tarpu nacionalizmas yra pragmatiška veikla, susijusi su ideologiniais socialinio konstravimo ir simbolinio bendravimo būdais.

Nors identiteto konstravimo samprata Lietuvoje XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais sietina su lingvistiniu idealu, istorijos faktai rodo, kad ankstyvojo nacionalizmo formavimosi laikotarpiu simbolinės identiteto konstravimo

reikšmės buvo daug įvairesnės. Visų pirma stiprus tapatumo ir teisėtumo šaltinis buvo religija, specifinis lietuvių tradicionalizmo tipas. Nors ir paradoksalu, tačiau religija buvo veiksnys, suteikęs stiprų postūmį sekuliarizuotai nacionalizmo raidai. Emociniu požiūriu gilus religinis konfliktas ir diskursyvus socialinis-ekonominis pagrindas formavo ir “kalbinius ryšius”, pagrįstus sąveikos ir kolektyvinio veiksmo principais. Tai savo ruožtu rodo, kad tradiciniai kultūros elementai (pvz., kalba), gretinami su religiniais veiksniais, buvo *ideologiškai perrašyti* atliepant naujojo sąjūdžio poreikius.

Šiuo atveju svarbiausias vaidmuo teko lietuvių inteligentijai, kuri *lingvistiniam kamienui* suteikė stiprius lojalumo ir solidarumo jausmus. Kaip tik dėl šios priežasties verta pažymėti, kad kalba vaidino svarbų vaidmenį, formuodama socialinius įgūdžius, kurie nacionalizmo formavimosi laikotarpiu suteikė naujas istorinės raidos galimybes.

Literatūra

Adomaitis-Šernas, Juozas (-j-a). 1890a. “Reikia sutarties” (Italpa) *Varpas* 2 (Metas 2).
 Adomaitis-Šernas, Juozas (-j-a). 1890b. “Pasipažinkime” *Varpas* 6 (Metas 2).
 Adomaitis-Šernas, Juozas (-j-a). 1890c. “Ar tai gerai?” *Varpas* 3 (Metas 2).
 Adomaitis-Šernas, Juozas (-j-a). 1891. “Musų savitarpinis gyvenimas” *Varpas* 12 (Metas 3).
 Aleksandravičius, Egidijus. 1993. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos Rašytojų Sąjungos leidykla.
 Alexander, Jeffrey. 1988. *Action and Its Environments. Toward a New Synthesis*. New York: Columbia University Press.
 Anderson, Benedict. 1999. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. (Iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė.) Vilnius: Baltos lankos.
 Redakcija “Ausros”. 1883a. “Apie insteigimą “Lietuviškos mokslų bendrystės (draugystės)” *Ausra* 4 (Ragaine).
 Basanavičius, Jonas. 1883b. “Priekalba (Foreward)” *Ausra* 1 (Ragaine).

Beržanskis, Jonas (Dagis). 1890. “Iš visur” *Varpas* 3 (Metas 2).
 Brock, Peter. 1969. “Polish Nationalism” in Peter F. Sugar and Ivo J. Lederer (ed.), *Nationalism in Eastern Europe*. Seattle & London: University of Washington Press.
 Hroch, Miroslav. 1985. *Social Preconditions Of National Revival In Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Ivinskis, Zenonas. 1996. “Lietuvių kultūros problemos”. Kn.: *Kultūra ir istorija*, Vilnius: Gervėlė.
 Gaidamavičius, Jonas 1889. “Pro domo sua. (Foreward)”, *Varpas* 4.
 Gellner, Ernest. 1996. *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai.
 Gellner, Ernest. 1981. “Nationalism” *Theory and Society* 6 (Vol. 10).
 Gellner, Ernest. 1964. *Thought and Change*. Chicago: Chicago University Press.
 Greenfeld, Liah. 1992. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Kavolis, Vytautas. 1994a. *Žmogaus genezė. Psichologinė Vinco Kudirkos studija*. Kn. *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.
- Kavolis, Vytautas. 1994b. *Epochų signatūros*. Kn. *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.
- Kniūkšta, Pranas. 1996. "Bijokime ne skolinio, o svetimos dvasios" *Naujasis Židinys* 6.
- Kudirka, Vincas. 1990. *Raštai. T. II*. Vilnius: Vaga.
- Kudirka, Vincas (Q. D ir K.). 1890. "Tėvyniški varpai" *Varpas* 1 (Metas 2).
- Kudirka, Vincas. 1891. "Tėvyniški varpai" *Varpas* 10 (Metas 3).
- Landsbergis-Žemkalnis, Gabrielius (Žemkalnis). 1891. "Bajoro balsas" *Varpas* 12 (Metas 3).
- Legkauskas, Visvaldas. 2000. "Tapatumas ir savimonė: jungtis tarp psichologijos ir sociologijos" *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3-4.
- Merkys, Vytautas. 1994. *Knygnešių laikai/1864-1904*. Vilnius: Valstybinis Leidybos centras.
- Merkys, Vytautas. 1987. "Masinės nacionalinio judėjimo formos. Valstiečių vaidmuo" kn. Vytautas Merkys (ats. red.) *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*. Vilnius: Mokslo.
- Michalski, Thomas. 1993. "The National Consciousness among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and Early 20th Century" kn. Gytis Vaškevičius (red.), *Lietuvių Atgimimo Istorijos Studijos. Liaudis virsta tauta*. Vilnius: Baltoji Varnelė.
- Miłosz, Czesław. 1995. *Tėvynės ieškojimas*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Mikšas, Jurgis. 1884. "Mokslas apie tautinę ukę" *Ausra* 7-8: 218-22 (*Ausra* 9: 297-304).
- Mockūnas, Liūtas. 1989. "Įvadas" kn. Trumpa, Vincas. *Lietuva XIX amžiuje*. Chicago: Mackus.
- Nairn, Tom. 1997. *Faces of Nationalism*. London, New York: VERSO.
- Pivoras, Saulius. 2000. *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*. Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Leidykla.
- Senn, Alfred Erich. 1959. *The Emergence of Modern Lithuania*. New York: Columbia University Press.
- Schöpfli, George. 1997. "Kalba ir etniškumas Vidurio ir Rytų Europoje: kai kurie teoriniai aspektai" *Politologija* 1.
- Smith, Anthony D. 1999. "Ethnic election and national destiny: some religious origins of nationalist ideals" *Nations and Nationalism* 5 (Part 3).
- Smith, Anthony D. 1971. *Theories of Nationalism*. London and Southampton: The Camelot Press Ltd.
- Smith, Anthony D. 1994. 'Pratarmė'. Kn. Anthony D. Smith *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai.
- Spires, Scott. 1999. "Lithuanian linguistic nationalism and the cult of antiquity" *Nations and Nationalism* 5 (4).
- Sugar, Peter F. 1980. "Ethnicity in Eastern Europe" in Peter F. Sugar (ed.) *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. Oxford: Clio Press, Ltd.
- Šliūpas, Jonas. 1884. "Tikrasis jėzuskinis tėviniszkumo" *Ausra* 1, 2, 3 (Ragainė).
- Vėbra, Rimantas. 1992. *Lietuvių tautinis atgimimas XIX amžiuje*. Kaunas: Šviesa.
- Vėbra, Rimantas. 1990. *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*. Vilnius: Mokslo.
- Vidmantas, Edvardas. 1987. "Nacionalinės Savimonės Raida Kapitalizmo Laikotarpiu" kn. Vytautas Merkys (ats. red.) *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*. Vilnius: Mokslo.
- Vidmantas, Edvardas. 1994. "Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje XIX a. pabaigoje" kn. Egidijus Motieka (red.) *Lietuvių atgimimo studijos. T. 7: Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla.
- Zinkevičius, Zigmas. 1990. *Lietuvių kalbos istorija. T. IV. Lietuvių kalba XVIII-XIX a.* Vilnius: Mokslo.
- Weeks, Theodore. 1999. "Political and National Survival in the Late Russian Empire: the case of the Korvin-Milevski brothers" *East European Quarterly* 33 (Issue 3).

Išnašos

¹Pabrėžtina, kad *identiteto* samprata nusako naujai gimstančią istoriją, pateikiančią interpretacinę ateities pasakojimą, kuris tam tikra prasme išeina už tiesioginio dabarties patyrimo. Dabarties atžvilgiu tai yra itin problemiškas "literatūrinis siužetas", kuris nusako esminį pertrūkį su dabartimi. Identiteto konstravimas iš naujo svarsto santykį su praeitimi ir ateitimi. Viena vertus, pati identiteto galimybės **prielaida** nuo pat pradžios remiasi tam tikrais projektuojamais ontologiniais tapatumo aspektais. Prielaidos kurį laiką skatina užmiršti, kad pasaulis konstruojamas istoriniu atžvilgiu. Kitaip tariant, sunku ištrūkti iš prielaidų, jeigu jos byloja savaime suprantamu balsu. Kita vertus, identitetas visada

konstruojamas pasitelkiant *socialinių lūkesčių* ar *stygiausių* savivoką ir *Kito* sampratą.

Gali kilti klausimas, kaip atsiranda toks paradoksalių reiškinių. Tam tikras dviejų socialinių mokslų aksiomų sugretinimas iš esmės palengvina identiteto įvardijimą. Daugelis žino Ernesto Gellnerio aksiomą: *šiandienos pasaulyje žmogus privalo turėti tautybę, kaip jis turi nosį ir dvi ausis*. Įprasta manyti, kad turėti tokį identitetą yra savaime suprantamas dalykas. Sveiko proto kalba identitetas yra konstruojamas remiantis numanomu bendros kilmės pagrindu arba panašiais išoriškais požymiais grindžiamų priklausomybės ryšių nustatymu postuluoju tam tikrą "natūralų" solidarumo pagrindą.

Šie „išoriškai stebimi aspektai yra pasitelkiami grupuojant žmogų pagal vienas ar kitas socialines kategorijas, t.y. *tapatinant* jį su viena ar kita žmonių grupe” (Legkauskas 2000: 64–65). Beje, sociologai (turiu galvoje ypač Talcotto Parsonso tradiciją) tokius aspektus vadina *priskirtinėmis savybėmis*. Šiuo aspektu pagrindinis rūpestis yra išsaugoti identiteto ilgaamžiškumą ir jo tęstinumą erdvės ir laiko požiūriu. Šitą teiginių visumą galėtume susieti su kita daugeliui žinoma aksioma, kurią yra pateikęs Ernestas Renanas: *tautos* (tiesą sakant, bet kurio – kolektyvinio ar individualaus – identiteto) *egzistavimą pagrindžia kolektyvinės amnezijos reiškinys*. Pavyzdžiui, moderniąsias tautas padėjo sukurti anonimiškos miesto gyvenimo formos, kurios iš esmės suardė senuosius bendruomeniškumo ryšius. Paradoksas yra tas, kad paminėtas identiteto ilgaamžiškumas pateikiamas „užmirštant” savo istorinio naujumo formą.

² Skirtinos ir kitos istorinio aiškinimo formos. Istorikas Leonas Mulevičius pateikia nuoseklią trijų pakopų laikinę schemą, grindžiamą pilietinės savivokos raidos samprata, sutelkdamas dėmesį į praktinius, pilietinius ir politinius istorinės valstiečių savimonės aspektus: „Valstiečių pilietinė savimonė, kaip ir kova dėl žmogaus teisių apskritai, pradėjo formotis anksčiau negu ėmė atsirasti tautinė (nacionalinė) savimonė, o ši – anksčiau negu politinė savimonė. Tačiau valstiečių savimonės įvairių apraiškų atsiradimas – ilgas procesas, ir neretai sunku nustatyti ribas tarp tų apraiškų. Kova dėl lietuvių kalbos viešajame gyvenime ir mokyklose, kova dėl spaudos, blaivybės sąjūdis, religiniai judėjimai, – tai ne vien tautinės ar religinės savimonės apraiškos, bet ir pilietinių teisių siekimas, dėl pasekmių ir ypač valdžios reagavimo, tai galima laikyti ir politinio pobūdžio įvykiais.” (Mulevičius 1993: 375–376) Nors šioji aiškinimo forma čia nebus aptariama, tačiau, kaip ir kiekvienas pasakojimas, ji turi tiek privalumų, tiek trūkumų. Viena vertus, išsamiai nagrinėjamas labai svarbus aptariamuoju laikotarpiu istorinio naujumo jausmas, valstiečių stichiško naujumo siekio sutapimas su rezultatu – rinkos (kapitalistinių) santykių įsigalėjimu. Antra vertus, kyla ne vienas klausimas dėl pilietiško savivokos, kuri paprastai gimsta iš abipusio aktyvaus ir tam tikra prasme išankstinio asmens ir platesnės socialinės-politinės visumos santykio. Pvz., ar gali formotis pilietinė savimonė, kai dar nėra apibrėžto santykio su tam tikra socialine ir politine visuma, kuri pagal šią schemą susiformuoja vėliau? Ne be reikalo autorius pažymi, kad *politinio pobūdžio* įvykiai susiję tik su paminėtų konfliktinių procesų *padariniais*. Vadinasi, kalbėti apie pilietinę *savimonę* nėra pakankamo pagrindo. Kyla įspūdis, jog tokia prielaida pateikia trijų pakopų *istoricizmo* schemą, kuri grindžiama perdėm formalia ir esminiais aspektais psichologine *pažangos* samprata.

³ Svarbu čia ir labai tvirta intelektualinė tradicija. Norėtusi prisiminti įtaigius Arvydo Juozaičio žodžius apie kalbą, pasakytus minėtoje konferencijoje (žr. p. 5): „Pragmatikai

pasirūpins patys savimi, o mums svarbu suprasti ir idealiuosius istorijos veiksnus”. Panašią pastabą dėl kalbos vaidmens formuojantis lietuvininkų identitetui („lietuvininkai nelabai turėjo į ką kitą įsikibti”) formulavo ir Nijolė Strakauskaitė.

⁴ Savaiminės lietuvių kalbos kokybės samprata turi šaknis ir literatūroje. Pastarąjį faktą, glaustai aptardamas Vinco Krėvės-Mickevičiaus dramą „Šarūnas” ir Lazdynų Pelėdos apsakymą „Nesmagus atsitikimas”, yra nurodęs Alfredas Erichas Sennas, kurio teigimu, lietuvių rašytojai apskritai turėjo polinkį priskirti kalbai *igimtas* savybes. (Senn 1959: 7) Netgi jeigu ypatingo kalbos vaidmens tezė gali būti laikoma savaime suprantama prielaida Rytų Vidurio Europoje, kur kas rimtesnių abejonių kelia jos universalus taikymas platesniuose nacionalizmo kontekstuose. Įsidėmėtina Benedicto Andersono pastaba, parašyta 1991 m., išleidžiant antrąjį plačiai žinomos knygos *Įsivaizduojamos bendruomenės* leidimą: „Iš pat pradžių ketinau pabrėžti, jog nacionalizmas atsirado Naujajame pasaulyje. Nujaučiau, kad samprotavimus šia tema ilgai veikė ir iškraipė nesuvoktas provincializmas. Įpratę puikuotis, kad viskas, kas yra svarbaus nūdienos pasaulyje, kilo iš Europos, europiečių mokslininkai, kurdami savo teorijas, tiek palaikančias, tiek neigiančias nacionalizmą, pernelyg lengvai kaip išeities tašką priėmė „antrosios kartos” etnolingvistinį (vengrų, čekų, graikų, lenkų) nacionalizmą. Buvau priblokštas suvokęs, kad daugelyje *Įsivaizduojamų bendruomenių* recenzijų šis europocentristinis provincializmas išliko beveik toks, koks buvęs, o svarbiausiam skyriui apie abiejų Amerikų atsiradimą nebuvo skirta dėmesio.” (Anderson 1991: 3)

⁵ Dar kartą svarbu pabrėžti, kad kalbama apie iškilią tendenciją, kuri esencializuoja tam tikras kultūros sąvokas: tautos sąvokos ontologinį aspektą į pirmą vietą iškėlė tiek ankstesnioji inteligentų tradicija, tiek vėlesnioji Lietuvos kultūros filosofija. Ko gero, tai – viena pagrindinių priežasčių, kodėl *statiška* tautos samprata vyrauja intelektualiniame gyvenime.

Problema tebėra ta pati ir paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais: sveiko proto nuostata ir iš dalies ekspertų požiūriai, susiję su tautos formavimosi ir nacionalizmo klausimu, galima sakyti, nesikeičia. Knygos *Lietuva XIX a.*, kurią parašė lietuvių emigrantas, istorikas ir rašytojas Vincas Trumpa, įžangoje kitas lietuvių rašytojas Liūtas Mockūnas nurodo stebėtiną faktą, kad „kilo bendras pasipiktinimas, kai Trumpa pareiškė, kad lietuvių tauta yra tik šimto metų senumo”. (Mockūnas 1989: 9) Dėl bendros kilmės ir savitos kalbos lietuvių *bendruomenė* apibūdinama kaip organiška visuma. Šis aspektas padeda suprasti, kodėl į pirmą vietą iškeliama „igimtos” tiek *kalbos*, tiek *tautos* sąvokų savybės. Tai rodo, kad svarbūs šiuolaikinių tautų aspektai, kuriuos įvardijo Renanas jau XIX a. pabaigoje, t.y. amnezijos poveikis formuojantis modernioms tautoms ir „tautos” narių anonimiškumas, daugumoje tekstų apie tautas ir nacionalizmą tebėra

ignoruojami. Tautos aprašymai paprastai grindžiami aristoteliška tradicija, kuri apibrėžia valstybę ar tėvynę kaip realybę, išgyvenamą tiesioginių santykių kontekste. Svarbu pripažinti, kad Lietuvos inteligentų ir intelektualų tradicijos „organiskai“ įsitraukė į tankų naujosios istorinės tikrovės audinį. Neretai dėl šios priežasties istorinė realybė, išslysdama iš intelektualinio sąvokų nėrinio, linkusi išnykti. Todėl vietoj „organiskos“ vizijos, reikėtų kalbėti apie sudėtinę, įvairiapusę socialinių grupių ir sluoksnių sąveiką. Empirinė realybė turi kompleksiską struktūrą, perteikiančią tikėtiną socialinio veiksmo galimybes. Tai rodo, kad tautinio identiteto struktūrą sunku perteikti ir suprasti. Siekiant išvengti tokio sunkumo, naudingas kritiškas interpretacinis požiūris, skatinantis peržiūrėti ribas, kurias tradicija laiko savaime suprantamu dalyku.

⁶ „Naujasis istorijos“ jausmas yra vienas iš svarbiausių „idealiųjų“ nacionalizmo sąjūdžių motyvų. Anthony Smithas retoriškai klausia: „Milijonai Rytų Europos vaikų, kurie atvyko į Ameriką XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje galbūt tapo gerais Amerikos patriotais, tačiau jų tėvai nebuvo aktyvūs nacionalizmo sąjūdžio dalyviai savo tėvynėse. Kodėl šie žmonės, – klausia savęs nacionalizmo lyderiai, – neperteikė savo nepasitenkinimo ir nenukreipė savo žvilgsnio į tautinį apsisprendimą ir atskirą tautinę valstybę? Kokia gi ta savybė, kurią turėjo jie patys, tuo tarpu emigrantams jos kažkodėl trūko? Manau, kad jiems trūko naujo istorijos jausmo, kuris glūdi daugelio nacionalizmo sąjūdžių šaknyse.“ (Smith 1971: 1) Panašų retorinį klausimą XIX a. pabaigoje formuluoja Juozas Adomaitis-Šernas: „Sulyginant visą gerą su blogu, išpuola, kad ir patiems išeiviams, tankiausiai, but naudingiaus pasilikti namieje, nė kaip keliauti ir užmares. Tiek darbo dirvų Lietuvoje užimta svetimtaučiu! Dėlko-gi lietuviai, vieton jieškoti svetur nešančių aukso kalnų, neveržia dėl savęs vietos tėvynėje iš rankų svetimtaučiu?“ (Adomaitis-Šernas 1890c: 34)

⁷ Kaip yra pažymėjęs Anthony Smithas, nacionalizmas skiriasi nuo universalesnių ideologijų „tuo, kad remiasi pirmąkartais masių sentimentais ir labiau pabrėžia praktinio pertvarkymo dalykus negu utopines ar chiliastines vizijas“. (Smith 1994: 3)

⁸ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lietuvių nacionalizmas buvo „vėluojančio tipo“ sąjūdis. Kaip pagrįstai nurodo Miroslavas Hrochas, vykstant „tautiniam atgimimui“ Vidurio Rytų Europoje lietuvių tautinis judėjimas, lyginant jį, pvz., su latvių ar estų tautiniu sąjūdžiu, savo tautinį ir politinį sąmoningumą įgijo vėlyvajame tarpsnyje: „Lietuvių tautinio sąjūdžio raidoje aptinkame labai prieštarigus veiksmus. Tai nulėmė dvi prieštaringos šio sąjūdžio savybės: jis priklauso „vėluojančiam“ mažų Europos tautų sąjūdžio tipui, tačiau masinio sąjūdžio tarpsnis subrendo nepaprastai greitai. Tarp socialinės ir kultūros sferos sąlygų aptinkame tam tikrus itin skaidančio pobūdžio veiksmus ir, priešingai, būta kitų veiksmų, kurie, esant specifinėms

aplinkybėms, suteikė stiprų postūmį jungties kryptimi.“ (Hroch 1985: 95)

⁹ Socialinis konfliktas yra pagrindinis veiksnys nagrinėjant nacionalizmo raidą. Šią išvadą kaip aiškią ar numanomą aiškinimo formą galima aptikti skirtingose nacionalizmo teorijose. Kaip taikliai pažymi Tomas Nairnas, socialinis procesas būtų nesuprantamas „be skirtingų aspektų paūmėjimo ir plėtros. Bet kuri tauta gali turėti abejotinus pirmtakus, kurie privalėjo būti „išsivaizduojami“ ar atsitiktiniai. Vadinasi, skirtingos istorijos bet kurią gyventojų visumą gali išsivaizduoti kaip nepagrįstą ar atsitiktinę. Tačiau mes suprantame, kad, turint galvoje visumą, faktinis istorijos atskleidimas visapusiškai priklausė nuo susidūrimų ir priešpriešų tarp skirtingų tautų. (Nairn 1997: 8)

¹⁰ Tikslinant istorinius identiteto raidos aspektus, verta atkreipti dėmesį į Jeffrey Alexanderio pastabą, jog *solidarumo* problema yra netgi svarbesnė už kai kurių kultūros elementų tyrimą: „Solidarumo sąvoka nusako subjektyvias junglumo (*integration*) emocijas, kurias individai jaučia savo socialinės grupės nariams. Fenomenologinė solidarumo problema akivaizdžiai skiriasi nuo ekonominių ir politikos problemų, kurios atitinkamai sutelkia dėmesį į stygių ir sąmoningą tikslų siekimą. Solidarumas skiriasi ir nuo kultūros problemų, orientuotų į prasmingus pavyzdžius, santykiškai atsietus nuo specifinės erdvės ir laiko. Vadinasi, nors vien tik instrumentiniai sumetimai nesukuria junglumo poreikių, jie yra gerokai „konkretesni“ negu vertybės. Priešingai negu vertybės socialinis solidarumas grindžiamas realių socialinių grupių struktūra. Solidarumas, kaip ir religija, politika bei ekonomika, yra nepriklausomas socialinių bendrijų veiksnys ir esminis sociologinės analizės atskaitos taškas.“ (Alexander 1988: 78-79)

¹¹ Negalima nekreipti dėmesio ir į tam tikrus, netiesioginio pobūdžio faktus. Kaip pažymi Thomas Michalski'is, daugumai pirmųjų lietuvių emigrantų Amerikoje XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje nebuvo būdinga stipri etninė ir tautinė savimonė, kai jie atvykdavo į JAV: „katalikų tikėjimas traukė juos prie katalikų emigrantų Amerikoje, tarp kurių jie gyveno, ypač prie airių ir lenkų. Su Amerikos katalikais lenkais ir airiais būta nemažai susidūrimų, kurie padėjo susiformuoti jų pačių tautinei lietuvių savimonei.“ (Michalski 1993: 252)

¹² Rimantas Vėbra pagrįstai skiria tam tikras „etninės savimonės“ sudėtines dalis: giminingą gentinę, religinę tautinę, klasinę luominę, politinę etninę. „Yra pagrindo teigti, kad šie etninės savimonės ir sąmonės elementai dar XIX a. buvo gyvi, tik įvairiai susipynę. Tai sudaro labai svarbią tolesnių tyrinėjimų problemą.“ (Vėbra 1990: 212) Atskirai tartini keli žodžiai apie tautinės ideologijos *testinumo* problemą. Egidijaus Aleksandravičiaus teigimu, S. Stanevičiaus ir S. Daukanto kartos dėka „lietuvių tauta

ėmė virsti istorine tauta, t.y. istorinės atminties sfera iš susvetimėjusios bajorų aukštuomenės “viršaus”: S. Daukanto, S. Stanevičiaus, M. Valančiaus dėka buvo nuleista iki valstietijos “apačios”. Ši karta išpuoselėjo lietuvių tautinės ideologijos pagrindus, kurie daugiau ar mažiau gyvybiški buvo iki pat J. Basanavičiaus kartos įsiliejimo į visuomeninį gyvenimą. Neigti tai yra bergždžias darbas.” (Aleksandravičius 1993: 44) Čia reiktų pridurti: žodis “neigti” apskritai yra ne mokslinės, bet ideologinės ir politinės (nors ir maskuojamos) retorikos dalis, todėl šiuo atveju veikiau reiktų kalbėti apie *ideologinio tęstinumo* sąvokos tikslinimą. Jeigu remsimės aiškiai įvardintais M. Hrocho kriterijais (ypač kiekybinio tautinio aktyvumo išaugimo ir paskatų, kylančių iš tautinės agitacijos, *socialinio poveikio*), “lietuvių tautos” virsmas į istorinę tautą yra tik romantiška mokslinė prielaida, nes sociologiniu požiūriu iš tikrųjų galima kalbėti tik apie pirmosios intelektualų kartos idėjų tikėtiną išliekamąją vertę. Tuo tarpu socialinio gyvenimo aspektai, sudarantys įsivaizduojamos “tautos” pagrindą, kalba apie nepaprastai silpną, iš *esmės pertrauktą tęstinumą* (kitaip tariant, tęstinumo suvokimą *jau po* specifinių - socialinių ir personalinių - konfliktų) tarp dviejų, romantinių intelektualų ir ideologų-inteligentų, kartų.

¹³ Tai – reiškinys, kurį Edvardas Vidmantas pavadino “religiniu-tautiniu sąjūdžiu”. (Turbūt verta pažymėti, kad šis terminas ar jo vediniai nėra plačiai vartojami.) Todėl nenuostabu, kad jis linkęs pabrėžti religinį “atgimimo” aspektą. (Vidmantas 1994)

Istoriniai kitų regionų pavyzdžiai taip pat rodo, kad socialinio identiteto formos kilo ne tik ir ne tiek iš kalbinių skirtumų, bet iš religinių žmonių įsitikinimų arba iš geografinės teritorijos konteksto, kuriam jie jautėsi priklausą psichologiniu požiūriu. Saulius Pivoras rašo, kad “Latvių valstiečiai savo socialinės-teritorinės tapatybės prasme save laikė kuržemiečiais ar vidžemiečiais, o Latgalijoje dažnai svarbesnė buvo konfesinė tapatybė, jie

katalikai.” Latvių *inteligentas* F. Brīvzemnieks rašė, kad “dar XIX a. 8 deš. Paklausęs vieno latgaliečio, ar jis latvis, gavo atsakymą: “*Aš nesu latvis, aš katalikas.*” (Pivoras 2000: 48)

Daugelis autorių, rašiusių apie šį laikotarpį, pažymėjo, kad dėl valstiečių socialinių ir kultūros tradicijų jų įsipareigojimai buvo grindžiami religijos vaizdiniais. Peteris Sugaras savo analizės išnašoje pateikia požiūrį, kuris visiškai dera su anksčiau paminėtomis prielaidomis: kad bet kurios pastangos kalbėti apie valstiečių tautinį identitetą yra pasmerktos nesėkmei. “Pažvelkime, pavyzdžiui, netgi pačioje XX a. pradžioje, į kaimiečius slovakus, kurie, emigravę į JAV nesuvokė savo specifinio tautinio identiteto, įsisąmonindami tik tai, kad jie buvo iš tam tikro kaimo, susijusio su Vengrija, juos griežtai valdė žmonės, kalbantys kita kalba, ir jie buvo labai neturtingi.” (Sugar 1980: 453)

¹⁴ Tą pačią išvadą daro Peteris Brokas, nagrinėdamas lenkų nacionalizmą: “Jeigu nebūtų suvaržyta religija ir teisė vartoti gimtąją kalbą, lenkų valstietis galbūt ir toliau būtų likęs *kaisertreue*, tačiau palaipsniui jis pradėjo jausti save esant lenku.” (Brock 1980: 453)

¹⁵ Kaip pažymi Vytautas Merkys, 1875–1882 m. į aukštąsias vyriausybės įstaigas paduotais prašymais, kuriuos pateikė lietuvių spaudos legalizavimu besirūpinantis Peterburgo būrelis, paremiamas maskviškių būrelio, buvo norima gauti leidimą spausdinti 29 lietuviškas knygas senuoju raidynu. “Atkreiptinas dėmesys, jog beveik visi išvardyti rankraščiai buvo pasaulietiniai, tiek daug tokių leidinių po spaudos uždraudimo pasiūlyta spausdinti pirmą kartą. Šitai lėmė bent kelios aplinkybės. Iš valstiečių išėjo naujoji inteligentija, kuri siekė tenkinti valstiečių ūkiškų patarimų literatūros poreikius. Be to, noras leisti šviečiamojo pobūdžio knygas, matyt, buvo dar ir savotiškas atsiliepiamas į tuomet garsią rusų narodnikų “ėjimo į liaudį” kampaniją. (Merkys 1994: 129)

Summary

This article is based upon the basic assumption that the early Lithuanian nationalism can be entirely understood only in the context of close relations between some social, cultural and economic factors. In attempting to understand the discursive context of the early Lithuanian nationalism we rely on theoretical insights drawn from the analysis of multi-dimensional factors. My central position here would be that we should question the usual mode of thinking about the decisive importance of the language for Lithuanian nationalism of the late nineteenth century.

One must emphasize that our whole tradition of thinking about nationalism is based on the recognition that during the past quarter of 19th century Lithuanian society had experienced outburst of national-linguistic awakening. It would be hard to find a person in Lithuania today who rejects the *role of language* in transformational processes of Lithuanian nation. These beliefs now form part of what has come to be called the *national identity*.

The concept of Lithuanian nationalism based on language has also been favored in historical analysis. Language has come to be viewed as the basic

component of 'nationhood'. This is most evident in the intrinsic prerequisites of scientific rhetoric. After sketching out the basic prerequisite, what would be more natural than to speak about 'linguistic awakening' in the springtime of the nations? This may be so, though the claim is easy to substantiate.

There are several reasons to be sceptical about the prevailing attitude toward the decisive role of language in constructing the early Lithuanian national movement. First, it is not enough to suggest that there was a strong correlation between language and an emotional state of mind of peasants. It is not immediately evident with what justification the linguistic motifs are applied to the 'nationhood'. This claim would imply that there was the so-called 'innate' reason to defend the Lithuanian language regardless of what did people really think of their 'language'. Second, in order to illustrate the strong correlation between the language and nationalism the concepts of the above-mentioned values are substantiated. In such passages, historians implicitly recognize that there still remains no possibility that there could be the different historical scenario. It can be argued that there are also other aspects in this development which are more contradictory in nature. It is significant that language could be only contingently related to nationality.

This certainly does not mean that the symbolic meanings of language were of minor importance. The ideology of nationalism itself in part grew out of a newly emerging significance of language. By the use of 'language' members of potential community were remained of their common heritage: the language

became a source of 'accelerated history'. Nevertheless, this question is of a different order: here the main stress falls on the efforts of Lithuanian intelligentsia who 'evoked' strong expressions of loyalty and solidarity to their 'linguistic' core. In relation to this last point, it is worth here noting that language has played a significant role in shaping how people in transitional period understood their ability to promote the growth of the new opportunities.

The emotional importance of language cannot be dismissed as irrelevant. The problem with this approach arises when we try to define the other components of 'nationhood' and to distinguish specifically 'nationalist' motifs. If we adjust the above-mentioned concepts to the other particular aspects of traditional culture, the predominant relation is no longer a linguistic one: various elements have to be taken into account. In fact, these theoretical implications are never explicitly articulated.

It is not immediately evident with what justification the linguistic motifs are applied to the 'nationhood'. Whereas it is tempting, within this framework to think that Lithuanian nationalism emerged out of the process of attachment to certain linguistic sentiments, the actual situation is much more complex. Because language and religion were so closely intertwined, the national movement gained its strength during the complicated justification for the primacy between 'language' and 'religion'. Holding in view these considerations, I think it is not superfluous, then, to pay attention to the sources of conflicting meanings and shifting boundaries of social environment in constructing national movement.

Įteikta 2001 05 14

Pateikta spaudai 2001 07 02

Algimantas Valantiejus

Žardininkų 6-57, Klaipėda

Tel. 362907

el.paštas: a_valantiejus@ip.ku.lt